

H I S T O R I J S K I Z B O R N I K

Godina IX.

Zagreb 1956.

Broj 1—4

SOCIJALNA DEMOKRACIJA PREMA NACIONALNOM PITANJU U HRVATSKOJ 1890—1902.

Mirjana Gross

Obrada stanovišta hrvatske socijalne demokracije prema nacionalnom pitanju prilično je komplicirana prije svega zbog rasparčanosti hrvatskih zemalja u okviru Habsburške monarhije.¹ Velika je razlika između djelatnosti Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, koja reagira na hegemoniju mađarskih vladajućih klasa nad Hrvatskom, i socijalne demokracije u Dalmaciji i Istri, koja se razvija u atmosferi ogorčene nacionalne borbe između Hrvata te talijanaša i Talijana. Rijeka predstavlja također posebni problem zbog svoga državnopravnog položaja. Treba osim toga istaći, da postoje znatne razlike i između pojedinih krajeva i gradova. Pitanje se, na pr., postavlja drugačije u Zagrebu s pretežno hrvatskim stanovništvom nego u Osijeku s velikim dijelom njemačke i mađarske buržoazije i proletarijata ili u Srijemu i Slavoniji, gdje živi izmiješano hrvatsko i srpsko stanovništvo. Isto tako postoje razlike između Zadra s talijanaškom i Splita s hrvatskom većinom. Nadalje — ne može se dati konačna ocjena nacionalne politike hrvatske socijalne demokracije, a da se prije toga ne prouče pojedine faze njena razvoja u vezi s tim pitanjem.

Zadatak je ove radnje da daje prilog problemu odnosa hrvatske socijalne demokracije prema nacionalnom pitanju obradom stava Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije od 1890—1902. t. j. od prve prvomajske proslave

¹ O stavu socijalne demokracije u jugoslavenskim zemljama prema nacionalnom pitanju pisali su dosad: V. Strugar, Socijalna demokratija o nacionalnom pitanju jugoslovenskih naroda, Beograd 1956; J. Marjanović, Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama do prvog svetskog rata, Beograd 1954; Z. Priklmajer, Srpska socijal-demokratija u aneksionoj krizi 1908, Beograd 1953; D. Zografski, O radničkom pokretu u Makedoniji do Balkanskog rata, Beograd 1951; D. Kermauner, Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v letih 1905.—1907., Novi svet 1952/3—5; D. Kermauner, Narodnjaštvo in socializem pred pol stoletjem, Naša sodobnost 1954/II; R. Kyovskyy, Narodno vprašanje od prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, Socijalistična misel II/1 1954; E. Karelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957; Tito, Referat na V. kongresu KPJ. V. Kongres Komunističke partije Jugoslavije, Beograd 1948; B. Zihertl, Dijalektički i istorijski materijalizam, 2. izd., Beograd 1952.

do Jugoslavenske socijalističke konferencije u proljeće 1902. U to je vrijeme socijalna demokracija još slaba, ona se teško bori za svoj opstanak i djeluje neprekidno samo u Zagrebu, dok privremeno uspijeva i u Srijemu, Slavoniji, Osijeku i Zagorju. Od protusrpskih demonstracija u Zagrebu u jesen 1902 počinje razdoblje njezina uspona i širenja, ona postaje značajni politički faktor, pa i njen odnos prema nacionalnom pitanju ulazi u novu fazu.

U ovom okviru ne mogu biti detaljno obrađene sve strane našeg pitanja. Radnja se ograničava samo na bitno: stanovište socijalne demokracije prema hegemoniji mađarskih vladajućih klasa nad Hrvatskom i prema hrvatsko-srpskom pitanju, a ostavlja po strani više drugih pitanja kao: vezu hrvatskih, srpskih i slovenskih socijalista, strane radnike u Hrvatskoj, borbu s nacionalističkim radničkim organizacijama i t. d.

Odnos socijalne demokracije prema nacionalnom pitanju 1890—1902 razvija se u dvije faze:

1. Od 1890 do sloma socijalne demokracije povodom Seljačkog pokreta u Srijemu i Slavoniji 1897. U to vrijeme dominira konzervativna državnopravna nacionalna politika hrvatske građanske opozicije, dok srpska buržoazija zajedno s birokracijom, veleposjedom i dijelom hrvatske buržoazije podupire režim bana Khuena. To je razdoblje, u kojem se spor između hrvatske i srpske buržoazije nalazi na vrhuncu.

2. Od 1897 do 1902, kada se s Naprednom omladinom javlja nova demokratska nacionalna politika, koja će dobiti ime politike »novog kursa«. Nove ideje prodiru i u redove državnopravne opozicije i dovode polagano do jenjanja hrvatsko-srpskog spora.

I.

Da bi se bolje shvatilo stanovište socijalista, treba prije svega prikazati držanje građanske opozicije prema pojavi socijalne demokracije u Hrvatskoj. Opozicija u Hrvatskoj vodi antisocijalističku propagandu s istim parolama kao i cijela evropska buržoazija, t. j. ona ističe, da je socijalizam unesen izvana na štetu nacionalnih interesa, a prije svega razvoja domaće industrije. Rascjepkanost i nacionalna potlačenost hrvatskih zemalja daje toj propagandi specifični karakter.

Pravaška »Hrvatska« na pr., piše: »... ako socijalizam umjereni i onaj, koji teži za poboljšanjem položaja radnika, ima podpuno pravo na opstanak u skroz industrijalnih zemljah, gdje su oprieke između bogatstva i siromaštva silno zaoštrene — njemu za sad još, hvala bogu, u Hrvatskoj nema mjesta.«² U industrijskim zemljama, dakle, socijalizam ima pravo na opstanak, ali ga nema u poljoprivrednoj zemlji, kao što je Hrvatska, gdje još gotovo i nema industrije. Postoje stanovite razlike u gledištu obzoraša (Nezavisne narodne stranke), koji često u duhu evropske liberalne buržoazije, istupaju kao branitelji kapitalizma uopće, i pravaša, koji okupljaju prvenstveno sitnu buržoaziju,

² Hrvatska 229/6. X. 1893 (Naša socijalna demokracija). U isto vrijeme, statističar na temelju podataka iz 1890 konstatira, »...kako i u nas već imade dosta povoda življoj djelatnosti na polju radničke politike, ni s daleka toliko koliko u Austriji, manje nego li u Ugarskoj, no svakako puno više, nego li što bi se moglo držati po interesu, kojim se pitanja ta u nas susreću izvan krugova samih radnika.« M. Zoričić, Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju, Rad JAZU 125, Zagreb 1896, str. 113.

pa su skloni osudi onih strana kapitalizma, koje su za nju štetne. Socijalizam je u Hrvatskoj utoliko više opasan, ističe opozicija, što se radi o nacionalno potlačenoj zemlji. Borba radnika za poboljšanje njihova materijalnog položaja, t. j. skraćenje radnog vremena, povišenje plaće i t. d. nova je kočnica za mladu hrvatsku privredu, koja se ionako teško bori za svoj razvoj i jedva životari u uvjetima protunarodnog režima i pod pritiskom konkurencije strane razvijene industrije.³ Zahtjevi socijalista su utoliko više štetni, tvrdi buržoazija, jer su radnici u Hrvatskoj tobože dobro plaćeni. Međutim, ne djeluju socijalisti protiv nacionalnih interesa Hrvatske samo štrajkovima i ekonomskom organizacijom radnika. Oni unose u zemlju internacionalni princip, koji za buržoaziju znači isto što i anacionalnost. Oni »zavode puk« i sprečavaju borbu za samostalnost Hrvatske, a time neizravno podupiru njene gospodare-tuđince. Stvar se još pogoršava time, što socijalistička ideja ruši ne samo domovinu, već i vjeru, obitelj i državu. Građanska propaganda često identificira socijalizam i anarhizam. Načela socijalista samo su loša kopija »pogubnog« njemačkog socijalizma. Rješavanje socijalnih i ekonomskih pitanja u datim uvjetima nemoguće je — tvrdi državnopravna opozicija. Tek u oslobođenoj i ujedinjenoj Hrvatskoj mogu ona doći na dnevni red i tada će imati svoje opravdanje i sama socijalna demokracija. Zasada radnici treba da se odreknu svoje ekonomske borbe i socijalističkih principa. Povodom sudjelovanja predstavnika hrvatskih socijalista na kongresu Mađarske socijaldemokratske strane 1893 »Obzor« piše:

»Sve, što ide za tim, da odvrati ma koju bilo klasu naroda od pravih patriotskih ciljeva — što ide za tim, da zabašuri narodno pitanje, pod kojim bilo imenom, pa bilo i pod frazom međunarodnoga bratstva i međunarodne demokracije, mi osuđujemo i smatramo griehom proti domovini. Dok se sa Budimpešte s nama postupa, kako se postupa — naši će radnici poći tamo, da se sa mađarskim radnicima grle u ime međunarodnoga socijalizma. Bolno i smiešno! Toga nije ni kod drugih naroda. Liebknecht je u istinu bio u Marsilju — ali, koji zdravi elementi nisu prosvjedovali?

Drugi narodi, narodi slobodni i ujedinjeni, mogu imati luksus i socijalnih stranaka. Mi još do toga nismo došli. Mi još nemamo domovine ujedinjene i nezavisne. Da do nje dođemo, napeti nam je sve sile — a ne ulagati ih u druge svrhe, i grliti se sa onim koji se našoj emancipaciji protive, koji nas u svojim šakama drže. Kad budemo imali svoju domovinu, tada slobodno nek se ustroji i socijalno demokratska stranka, a prama njezinim članovima majka Hrvatska biti će na isti način pravedna, kao prama svim sinovima.

Za danas socijalno-demokratska stranka u Hrvatskoj jest bezsmisao i gore, a učestvovanjem na kongresu u Budimpešti, ta stranka bi nehotice pod izlikom zvučnih fraza služila protuhrvatskim svrhama!⁴

To je shvaćanje tipično za konzervativnost državnopravne opozicije, koja devedesetih godina XIX. st., kada prodor kapitalizma potiče u Hrvatskoj teška socijalna pitanja, smatra njihovo rješavanje luksuzom. Stoga je razumljivo, da »Obzor« identificira one, »koji nas u svojim šakama drže«, t. j. mađarske vladajuće klase s mađarskim proletarijatom.

³ I buržoazija vladajućih nacija ustaje protiv radničkog pokreta s argumentom da on koči razvoj domaće industrije i njenu konkurentsku sposobnost. Tako, na pr., austrijski industrijalci u to ime zahtijevaju 1896 od Ministarstva unutrašnjih poslova, da onemogući štrajkove. Drž. arhiv u Ljubljani, Prezidialni arhiv 6002/pr. 1896.

⁴ Obzor 264/8. XI. 1892 (Ugarska socijal-demokratska stranka).

Opozicija izjavljuje da je radnički pokret nepotreban, jer se za rješavanje akutnih radničkih problema brine ona sama, izgovarajući se doduše da ne može gotovo ništa uraditi, jer je po nagodbi cijela ekonomska i socijalna politika u rukama »zajedničke«, t. j. mađarske vlade i sabora.⁵

Antisocijalistička propaganda režimske Narodne stranke, kao zastupnice interesa mađarskog kapitala i njegovih eksponenata u Hrvatskoj, ne bazira se kao opozicijska prvenstveno na nacionalnom pitanju već na isticanju »prevratnih načela« i opasnosti socijalne demokracije za kapitalističko uređenje. Nacionalno pitanje osjeća se u režimskoj antisocijalističkoj propagandi samo utoliko, ukoliko birokratska vlada i njena stranka energično negiraju postojanje radničkog pitanja u Hrvatskoj, svodeći cijeli radnički pokret na akciju nekolicine »stranih agitatora«, koji djeluju protiv interesa Hrvatske!⁶

Državopravna nacionalna politika hrvatske opozicije 90-ih godina identificira cijelo nacionalno pitanje sa svojim klasnim interesima. Ona ima »monopol na patriotizam«, kako kažu naprednjaci, t. j. ona ne nastoji da uvuče u nacionalnu borbu šire slojeve naroda brigom za njihove životne ekonomske i socijalne potrebe. Odgađanjem svih socijalnih pitanja do oslobođenja Hrvatske, pa čak i tako akutnog kao što je seljačko — a upravo seljaštvo je glavna vojska za nacionalnu borbu — ona se lišava potpore širih slojeva naroda i ostaje nemoćna i izolirana u svom otporu prema mađarskim vladajućim klasama, tako da ne može ni u minimalnoj mjeri ostvariti svoje vlastite klasne interese. U Stranci prava postojao je 80-ih godina interes za socijalna pitanja i to kod samog Starčevića, a naročito kod pravaške omladine, tradicije koje će 90-ih godina nastaviti Napredna omladina. Stoga je Stranka prava imala početkom osamdesetih godina razmjerno veliku podršku u širim slojevima naroda, koja joj je omogućila da vodi nacionalno-revolucionarnu politiku. Ali ni Stranka prava nije nikada imala određeni socijalni program, a već krajem 80-ih godina, pod pritiskom Khuenova režima, prevladava u njenim redovima oportunitizam.⁷ Devedesetih godina preostale su samo tradicije, i jedina djelatnost Stranke prava sastoji se, kao i kod Obzoraša, u pozivanju na staro

⁵ Neki karakteristični antisocijalistički članci opozicijske štampe: Obzor 90/19. IV. 1890 (Uoči skupštine hrvatskih radnika), 133/13. VI. 1891 (Papina enciklika); 99/30. IV. 1892 (Prvi svibnja), 364/18. XI. 1892 (Ugarska socijal-demokratska stranka), 5/8. I. 1894 (O razvitku socijalizma u Hrvatskoj), 167/23. VII. 1894 (Socijalne neprilike); Obrtnik 21/20. VII. 1890 (Radničko pitanje pred Trgovačko-obrtničkom komorom), 14/10. V. 1892 (Hrvatski radnici i socijal-demokratizam), 15/20. V. 1894 (Radnička skupština u Sokolu), 26/10. IX. 1894 (Vika na kapital). (Urednik »Obrtnika«, tajnik Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, Milan Krešić bio je do pojave pravaškog »Hrvatskog radnika« glavni borac protiv socijalne demokracije. Od 1893 do 1895 polemika je između »Obrtnika« i »Slobode« na dnevnom redu.) Hrvatska 100/1. V. 1890 (Uvodnik), 283/12. XII. 1892 (Radnička skupština), 145/27. VI. 1893 (Naša socijalna demokracija), 195/30. VIII. i 196/31. VIII. 1894 (Laži socialnoga demokratizma).

⁶ Gradski arhiv u Zagrebu. Poglavarstvo slob. i kr. glavnog grada Zagreba. Redovna uprava (ubuduće Zgb. r.) 29873/1891. Državni arhiv u Zagrebu. Predsjedništvo kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade (ubuduće VI.) 3579/pr/6—15/1894. — Narodne novine 84/12. IV. i 85/13. IV. 1892 (Hrvatska socijalna demokracija), 25/31. I. 1894 (Radničko pitanje u saboru), 26/1. II. 1894 (Saborska rasprava o radničkoj peticiji), 60/12. III. 1896 (O našem radničkom pitanju); Agramer Zeitung 24/30. I. 1894 (Die Arbeiterfrage vor dem Landtage).

⁷ A. Flaker, O pravaškom radikalizmu 80-ih godina XIX. stoljeća, HZ VII, 1954.

hrvatsko historijsko državno pravo, a bez konkretnog programa, kako da se ono ostvari.

Sasvim je jasno da socijalisti nisu mogli prihvatiti takvu nacionalnu politiku. Oni su osuđivali opoziciju zbog njene klasne uskosti. Tvrđili su, da ona nacionalnom idejom i patriotskim frazama prikriva svoje egoističke klasne interese.

»Druga okolnost, koja je one, koji svom snagom uvjerenja šire socijalizam u nas, na to natjerala jest raztrovanost svih naših političkih stranaka. Socijaliste imadu svaki dan prigode viditi, na kakav se način narod zavarava, na kakav izrabljuje na korist pojedinaca. Vlast nad ovim kukavnim narodom imati i izrabiti ju u osobnu korist »ideal« je svih onih, koji svojimi »patriotskimi« frazami donkižotiraju. Oni, koji nama »nedomoljublje« predbacuju, neka nam kažu na kakav si oni način predstavljaju domoljublje?! Zar znači ljubiti Hrvatsku to, klicati svaki čas »živila velika ujedinjena Hrvatska«? Zar znači ljubiti narod ove zemlje to, ako se pri čaši vina napija zanj?!

Socijalisti, kojima se sve predbacuje, oni su jedini koji iskreno ljube domovinu i narod, a zašto? — Zato jer oni ne cene i neljube puke riječi već stvarnost. Oni ljube narod i domovinu na takav način, da žele, da se taj narod i ta domovina podigne iz kala današnjih okolnosti — današnjih razlika, koje čine izrabljivanje čovjeka po čovjeku, stališa po stališu. Socijalisti nevojuju za osobne koristi, oni vojuju za korist cjelokupnosti.

Socijalisti, proiztekav iz teških okolnosti u kojima narod pati, čute boli i težnje naroda. Oni su bili zato prvi, koji su sjetili one, koji se razmeću praznim riečima o »slobodi«, da se takova ne dobiva frazama, nego požrtvovnim radom.«⁸

Socijalisti se nisu mogli zagrijati ni za historijsko državno pravo. Socijalistička propaganda je isticala, da je to anahronističko pravo nastalo u doba feudalizma i da se temelji na »pergamenama, ugovorima i diplomama ondašnji gulikoža i krvopija hrvatskog puka«, koji su ugušili bunu Matije Gupca.⁹

Glavni problem socijalista u odnosu na nacionalnu politiku državnopravne buržoazije je ovaj: treba li zajedno s odbacivanjem državnopravne politike izjaviti i nezainteresiranost za njen krajnji cilj: oslobođenje i ujedinjenje Hrvatske, jer je to tobože stvar buržoazije, ili treba li odbaciti samo sredstva konzervativne nacionalne politike, dati nacionalnom pitanju novi sadržaj i založiti se za demokratsku nacionalnu politiku, koja bi mogla obuhvatiti sve društvene slojeve? Drugim riječima: nacionalno-nihilistička politika, kratkovidna i štetna po radnički pokret, za koji nacionalno oslobođenje predstavlja preduvjet socijalnog oslobođenja, politika koja bi u borbi s nacionalizmom hrvatske i srpske buržoazije ispustila iz vida nacionalizam u buržoazije vladajuće, mađarske nacije — ili aktivno sudjelovanje u nacionalnom pokretu, s time da se on proširi na sve društvene slojeve, t. j. shvaćanje dužnosti socijalista potlačene nacije! Kolebanje između ovih dviju krajnosti glavna je karakteristika u stanovištu hrvatskih socijalista prema nacionalnom pitanju sve do privremenog sloma socijalne demokracije 1897.

Socijalisti su izloženi različitim utjecajima, koji djeluju na tu kolebljivost. Osim građanske opozicije, koja često pobuđuje krivu reakciju socijalista —

⁸ Sloboda 20/15. X. 1893 (Dole s krinkami!)

⁹ Sloboda 12/22. VI. 1900 (»Hrvatsko pravo« i Gupčeva proslava). U istom smislu govori u saboru i dr. F. Potočnjak. Stenografski zapisnici i prilozi sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (Ubuđuće Sab.) 1897—1901, sv. IV/1, 143. sjedn., 17. II. 1900. Vidi: Govori narodnog zastupnika dr. Franka Potočnjaka, Zagreb 1900.

omalovažavanje nacionalnog pitanja — djeluje u istom smjeru i stanovište austrijske socijalne demokracije, koja nastoji da bude neutralna u nacionalnoj borbi, ne vodeći računa o tome, da li se radi o nacionalizmu buržoazije vladajuće ili potlačene nacije. Osim toga, hrvatski su socijalisti skloni da se oduševavaju za naivni sitno-buržoaski kozmopolitizam, koji negira nacionalnu individualnost i prihvaća kao jedino »prirodni« humanistički, općečovječanski princip.¹⁰ Međutim, utjecaj austrijske socijalne demokracije na hrvatske socijaliste djeluje i u pravcu njihova interesa za nacionalno pitanje. Njezin program, u kojem se osuđuje prevlast jedne nacije nad drugom, nema samo teoretsko značenje. Tako, na pr. austrijski i mađarski socijalisti istupaju protiv šovinizma mađarske buržoazije. Upravo prvak hrvatskih socijalista Ivan Ancel predlaže na III. kongresu Mađarske socijaldemokratske stranke 1894 rezoluciju protiv »nasilnoga mađariziranja nemađarskih narodnosti«.¹¹ Treba odmah istaknuti, da moramo doduše uzeti u obzir, ali ne smijemo nipošto precijeniti utjecaj austrijske, a još manje mađarske socijalne demokracije na hrvatsku socijalnu demokraciju, koja je prvenstveno stranka sitnog, praktičnog rada i svakodnevnih političke borbe. Socijalisti osnivaju 1894 Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, »koja bi u svom djelokrugu bila potpuno neodvisna od drugih socijalno-demokratskih stranaka u Austro-Ugarskoj. Zaključak taj učinio se je poglavito iz toga razloga, jer su državne i jezične okolnosti u tim zemljama potpuno različite od onih u ostaloj Austro-Ugarskoj, pa je u interesu stvari, da drugovi u ovim zemljama nisu vezani na zaključke ni način taktike, koji bi možda po razvitak stranačkih odnošaja štetno djelovali.«¹²

Na pravilnu orijentaciju socijalne demokracije u nacionalnom pitanju djeluju prije svega političke prilike u Hrvatskoj, koje upravo primoravaju socijaliste da uđu u nacionalnu borbu.¹³

Protiv antisocijalističke propagande opozicije, socijalisti se brane izjavama, da oni nisu »neprijatelji« i »izdajice« domovine i da internacionalni princip ne pretpostavlja anacionalnost. Oni, naprotiv, poštuju svaku narodnost: »... mi upravo ustajemo na obranu narodnosti — na obranu najveće svetinje svakoga naroda...«¹⁴ Ancel ističe, da socijalisti nisu nikakvi »švapski« agitatori, i izjavljuje: »... mi smo Hrvati pa ćemo kao takovi činiti dužnost spram onome narodu iz kojeg smo proiztekli.«¹⁵ Socijalisti ustaju protiv »klevete«, da su oni filijala Beča i Pešte. Socijalizam je nikao u Hrvatskoj iz istih uzroka kao i drugdje: iz bijede i političke bespravnosti radnih masa. Ne socijalisti, već upravo »patriotski« građanski političari vrlo su često eksponenti bečke kamarile, poštanskih slobodnih zidara ili Vatikana.¹⁶

¹⁰ Sloboda 17/1. XII. 1892 (Vaše narodnosti). Pisac članka je jedan francuski građanski političar, a »Sloboda« samo komentira njegov stav.

¹¹ Sloboda 12/15. VI. 1894. Istoriski arhiv KPJ IV, str. 11. Policijski povjerenik zabranio je diskusiju o tom pitanju.

¹² Sloboda 21/9. XI. 1895 (Zbor socijal-demokratske stranke). Ist. arhiv KPJ IV, str. 40.

¹³ V. str. 12 i d.

¹⁴ Sloboda 9/1. VIII. 1892 (Treba li Hrvatima socijalne demokracije?)

¹⁵ Sloboda 10/15. V. 1893 (Proslava 1. svibnja u Zagrebu).

¹⁶ Sloboda 20/15. X. 1893 (Dole s krinkami!), 2/19. I. 1894 (Uf... vidila žaba...). To je odgovor na »Obzorov« članak 5/8. I. 1894 (O razvitku socijalizma u Hrvatskoj).

Međutim, u »Slobodi« ima mnogo članaka, koji odražavaju kolebanje socijalista u nacionalnom pitanju.

Kad je dr. J. Frank 1893 nastojao da socijaliste predobije za Stranku prava, nagovarao ih je da socijalistička načela napuste sve do oslobođenja i ujedinjenja Hrvatske. U vezi s time piše »Sloboda«: »Naši su prijatelji prema toga njegova mnijenja iztaknuli načelno socijalističko stanovište, prema komu je za obći razvoj posve nuzgredno bio na kormilu vlade ovaj ili onaj, kad je svima jedan i isti sistem za podlogu i osnovu: kapitalističko društveno uređenje.«¹⁷

Socijalisti, prema tome, izjavljuju da nisu zainteresirani za oslobođenje Hrvatske, nazivajući takvo stanovište čak načelno socijalističkim. Ansel ne vjeruje obećanjima, da će narod bolje živjeti, »kad bude Hrvatska sjedinjena, jedna i slobodna«, jer buržoazija, kad dođe do vlasti, ne drži nikada svoja obećanja. Pritom se on poziva na ujedinjenu Italiju, u kojoj da je siromaštvo još veće negoli prije. »Sloboda« piše, da su radnici uvijek davali svoje živote za slobodu svoga naroda, na pr. 1848 na barikadama Pariza, Beča, Praga i Berlina. Njemački radnici borili su se za ujedinjenje Njemačke, francuski, za vrijeme Pariske komune, za slobodu svoga naroda — a svuda je buržoazija u oslobođenoj domovini pritisla svoje osloboditelje, i to prije svega u Mađarskoj. Buržoazija nema prava zahtijevati od proletarijata, da joj služi kao podnožje za izgradnju »njene domovine«, pod kojom razumije svoju isključivu vlast, i za ujedinjenje »njena naroda«, t. j. onih, koji posjeduju. Pojam domovine i naroda sasvim je drugačiji za proletarijat i buržoaziju.¹⁸

Sličnih izjava i članaka ima u socijalističkoj propagandi toga razdoblja mnogo. Polazeći od ispravnog gledišta, da rješenje nacionalnog pitanja, konkretno: oslobođenje i ujedinjenje Hrvatske, još ne znači rješenje i radničkog pitanja, socijalisti ne znaju, bi li se stavili na stanovište, da je oslobođenje i ujedinjenje Hrvatske samo u interesu buržoazije i prema tome nevažno za proletarijat — ili da je ono i u interesu proletarijata kao preduvjet za slobodniji razvoj radničkog pokreta. Hrvatski socijalisti su ipak znali, pozivajući se redovito na ujedinjenje Njemačke i Italije, da je veliki polet radničkog pokreta omogućen tek nakon ujedinjenja ovih zemalja. Misao o važnosti nacionalnog pitanja za proletarijat ipak se u njih polako probija. U nekrologu Anti Starčeviću, »Sloboda« osuđuje Starčevićeve ideje kao dogmatske i konzervativne, ističući, da su one upravo zbog toga izazvale hrvatsko-srpski spor, a da nisu dale konkretni program za rješenje nacionalnog pitanja. »Sloboda« konstatira, da je sada više nego ikada potreban jasan program za demokratsko rješenje nacionalnog pitanja. Sigurno je, misli »Sloboda«, da će se sljedbenici »umrlog učitelja« podijeliti u napredni i konzervativni takor. »Težnju Starčeviću ujediniti jednokrvan narod u jednu državnu celinu provesti i učiniti će napredni duh vremena. Socijaliste, koji mu idu uzporedo, učiniti će da bude provedenje na način, koji će zadovoljiti narodnje probiti i koristi.«¹⁹

Kolebljivost se socijalista očituje, kada su zagrebački studenti spalili mađarsku zastavu za vrijeme posjeta Franje Josipa 1895. Povodom toga doga-

¹⁷ Sloboda 9/7. V. 1896 (Zašto smo demonstrirali proti dru. Franku?)

¹⁸ Sloboda 9/4. V. 1894 (Proslava 1. svibnja u Zagrebu), 17/7. IX. 1894 (Vjerski fanatizam i narodni šovinizam kod Hrvata i Srba), 17/5. IX. 1895 (Nova »radnička« stranka), 10/21. V. 1896 (Socijalizam i narod).

¹⁹ Sloboda 5/5. III. 1896 (Dr. Ante Starčević).

đaja, »Sloboda« nema ništa drugo da kaže nego nekoliko ironičnih primjedbi na račun sabora, koji raspravlja o aferi i sinova »cvjeta inteligencije«, t. j. studenata, koji su se upoznali s »hotelima«-zatvorima, namijenjenim od njihovih očeva socijalistima. Narodu treba pomoći, a ne spaljivanja zastava, piše »Sloboda«.²⁰

U svoj program iz 1896 unijeli su socijalisti glavne nacionalne zahtjeve u umjerenoj formi. Naprednjačka »Hrvatska misao« istakla je stoga u svom prvom broju: »... naši socijaliste izlaze ovaj put s aktuelnim političkim programom, koji je narodan i napredan.«²¹ U prvoj točki programa zahtijeva se opće pravo glasa, koje je po mišljenju socijalista preduvjet rješavanju svih životnih pitanja, a prije svega nacionalnog. Odmah u 2. točku unesen je nacionalni program:

»Zastupnikom socijalno demokratske stranke u svima zakonodavnima tijelima biti će dužnost raditi, da se Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji zajamči pravo potpune samouprave (autonomije), prema tomu dakle potpuna samouprava i pravo zaključivanja zakona na saboru tih zemalja za unutarnju nastavu, pravosuđe, financije, poljodjelstvo i trgovinu, promet, poštu i brzozjav, domobranstvo i vojne poslove, dalje najširu samoupravu u današnjoj županiji, kotaru i općini.«²²

Prema tome, socijalna demokracija postavlja takve nacionalne zahtjeve, koji se u datom političkom okviru Monarhije mogu smatrati maksimalnima.

U prvim godinama djelatnosti socijalista 1890—1895 hrvatsko-srpski spor nalazi se na vrhuncu. Njegove manifestacije oživljavaju mrtvilo, u koje je Khuenov režim doveo politički život. Jugoslavenski orijentirana buržoazija gotovo se i ne osjeća. Khuen je uspio da oslabi Nezavisnu narodnu (obzorašku) stranku, a i sami obzoraši ili razočarano šute ili čak napadaju Srbe, nakon što se srpska buržoazija postavila definitivno na stranu Khuenova režima.²³ Polemike između hrvatske i srpske štampe na dnevnom su redu. Česti su izgređi protiv srpskih zastava kao i različiti šovinistički ispadi na obje strane, naročito u sitnoburžoaskim krugovima, u kojima socijalna demokracija djeluje.

²⁰ Sloboda 23/5. XII. 1895. Treba istaknuti držanje austrijskih i mađarskih socijalista povodom toga spaljivanja zastave. I. kongresu Socijaldemokratske stranke u Zagrebu prisustvuje Ignaz Silberberg, prvak mađarske socijalne demokracije 1894—96, koji u svom govoru izjavljuje, da samostalnost Hrvatske ne bi značila i poboljšanje položaja radnika. Stanje radnika ovisi o socijalnim i ekonomskim prilikama, a ne o trenutačnom ushitu za ma koju »narodnosnu tricu«. (Sloboda 21/9. XI. 1895 (Zbor socijal-demokratske stranke). Organ austrijske socijalne demokracije ipak je objektivniji, kad se radi o otporu protiv mađarske hegemonije: »... man hat in dem Verbrennen eines Lappens, der mit den ungarischen Farben bekleckst war, richtig eine Aufreizung zu Hass und Verachtung gegen die Staatsverwaltung gefunden... Nun wird ja die ‚Ehre‘ der ungarischen Nation reingewaschen sein, und die magyarischen Unterdrücker der anderen Nationen werden zufriedengestellt sein... Kroatien ist wieder ‚pazifiziert‘, die nationale Frage wieder einmal mit dem Kerker gelöst worden, bis bei irgend einer Gelegenheit die verborgene Gluth wieder aufflackern wird.« Arbeiter Zeitung 64/5. III. 1896.

²¹ Hrvatska misao 1/10. I. 1897 (Sastanak hrvatske socijalno demokratke stranke).

²² Program i organizacija Socijalno demokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1904. Ist. arhiv KPJ IV, str. 56 i d.

²³ Beogradski »Socijaldemokrat« 2/14. I. 1896 (Čemu vodi šovinizam) piše povodom toga: »Srbi u Hrvatskoj stupili su u službu jednoj nevaljaljoj i pokvarenoj vladi, koja nemilosrdno i podjednako davi i eksploatiše i srpski i hrvatski narod, Hrvati u Bosni to isto čine.«

Među malim obrtnicima, koji propadaju zbog konkurencije industrijske robe, uvezene iz Austrije i Mađarske, vlada velika konkurentna borba. Ta činjenica znatno utječe na razvoj šovinizma među hrvatskim i srpskim obrtnicima. Uzi-manje pomoćnika i naučnika Hrvata ili Srbina često postaje izvor uzrujavanja.

Oduševljeni proklamacijama netom osnovane II. Internacionale o međunarodnoj solidarnosti radnika, socijalisti su, u atmosferi nacionalne netrpeljivosti, nastojali da na djelu pokažu, da su zaista »internacionalni socijaldemokrati«, kako su se s ponosom nazivali. Polazeći s toga stanovišta, svakodnevna je socijalistička propaganda neumorno dokazivala, da je internacionalna solidarnost radnika, a na našem terenu solidarnost hrvatskih i srpskih radnika, u njihovu životnom interesu, da ih nacionalna mržnja slabi, a da koristi samo buržoaziji. Gotovo i nije bilo socijalističke skupštine, na kojoj govornici ne bi ustajali za slogu hrvatskog i srpskog naroda. Konkretni slučajevi raspirivanja nacionalne mržnje stalno su se iznosili i žigosali. Naročito je naglašavana simpatija za srpske i slovenske socijaliste, koja je znatno nadilazila uobičajeni ton, kakav se, na pr. upotrebljavao prema austrijskim ili mađarskim socijalistima.

Kadgod je riječ o nacionalnom pitanju, socijalisti u skladu s 1. točkom Hainfeldskog programa austrijske socijalne demokracije ističu da osuđuju »prevlast naroda nad narodom«. U programu Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije 1896 to se shvaćanje precizira izjavom, koja osuđuje »raznarodivanje i silovito naturavanje narodnosti, vjere ili imena narodnosti«, a uperena je kako protiv tendencije pomađarivanja Hrvata i Srba tako i protiv međusobne borbe hrvatske i srpske buržoazije.²⁴

Ističući princip ravnopravnosti svih nacija, socijalisti odbacuju, u Austro-Ugarskoj priznatu, teoriju o podjeli na »historijske« nacije i nehistorijske »narodnosti«, prema tome da li su pojedine nacije imale u prošlosti svoju državu ili ne. Na taj se način suprotstavljaju i velikohrvatskoj odnosno velikosrpskoj ideji.

Socijalisti smatraju svoju borbu za slogu hrvatskih i srpskih radnika doprinosom općoj borbi za solidarnost radnika sviju nacija. Ova teoretska polazna točka ne dovodi ih do shvaćanja, da oni stvarno i rade za suradnju radnika dviju nacija: hrvatske i srpske. Naprotiv, oni prihvaćaju i propagiraju jugoslavensku teoriju Račkoga, da su Hrvati i Srbi jedan narod, s dva imena i dodaju, da buržoazija nastoji taj jedinstveni narod u svom egoističnom klasnom interesu rascjepati.

»Zato, dole s krinkami onima, koji narod borbom između sebe samoga za puke rieči (frazе) navadaju! Današnjim našim usrećiteljima glavno je koplje kojega za »slobodu« lome narodnostno pitanje, pa kada u ovoj našoj zemlji nisu našli drugoga naroda kojemu bi mogli svoje krivnje natovariti, raztrgaše jedan narod u dvie neprijateljske strane, izumiše srpsko i hrvatsko stanovište! Najpodlija je laž, da se narodi međusobno mrže radi narodnosti, ta se mržnja hoće narodima na silu narinuti, a oni koji ju rivaju znadu zašto to čine — čine iz lične koristi.«²⁵

²⁴ Sloboda 1/1. IV. 1892 (Što hoće socijal-demokrati?) Ist. arhiv KPJ IV, str. 16; Program i organizacija (bilj. 22).

²⁵ Sloboda 20/15. X. 1893 (Dole s krinkami!), 17/7. IX. 1894 (Vjerski fanatizam...); Ancelov članak u 1. br. beogradskog »Socijaldemokrata« od 23. IV. 1895 (Socijalizam i šovinizam), Svibanjski spis 1900 (V. Korać, Veličina naše zadaće). I »Arbeiter Zeitung«, vjerojatno iz pera E. Kristana, piše: »Serben und Kroaten sind bekanntlich ein und dasselbe Volk mit dem Unterschiede, dass die Serben Griechisch-orthodoxe und die Kroaten Katholiken sind. Das Interesse der Regierenden machte aus ihnen

Ta je tvrdnja bila u prvi mah uperena protiv opozicije. S vremenom, kad su socijalisti sve bolje upoznavali pravi karakter Khuenova režima, kao eksponenta mađarskih vladajućih klasa, oni su, ne puštajući iz vida opoziciju, prenijeli težište svoje optužbe za raspirivanje nacionalne mržnje na režim i njegovu politiku: Divide et impera.

Dakako, da je predodžba, prema kojoj se u sukobu hrvatske i srpske buržoazije radi samo o »pukoj« borbi za ime, pogodovala shvaćanju socijalista, da su te »narodnosne« borbe samo »trice«. Oni su bili skloni da svedu cijelo nacionalno pitanje u uski okvir šovinizma buržoazije, kako je to radila i austrijska socijalna demokracija, a da pritom privremeno ispuste iz vida činjenicu, da je to samo jedna strana kompleksnog problema, unutar kojega postoji i pozitivni otpor protiv hegemonije mađarskih vladajućih klasa. Mislili su, da će narod lako riješiti nacionalno pitanje, kad jednom bude imao opće pravo glasa.²⁶ To uvjerenje socijalista dolazi naročito do izražaja u načelnom dijelu osnove njihova programa iz 1895:

»Socijalno demokratska stranka bori se dakle za poboljšanje stanja svihkolikih ljudi bez razlike roda, pokolenja, plemena i vjere. Da taj svoj cilj provede, boriti će se u prvomu redu za uvođenje takovog zakona prema kojemu bi sav narod poticao, stvarao i odobravao zakone u svoju korist i odklanjao onakve, koje bi nalazio štetnima po svoj probitak. U toj borbi socijalno demokratskoj su stranci nuzgredna sva druga pitanja. Ona napose osuđuje i smatra kao izražaj divljačtva borbu radi imena u ovim zemljama.«²⁷

Jugoslavenski osjećaj socijalista obuhvaća sve Jugoslavene, koje oni smatraju jednom nacijom. Ancel izjavljuje već 1893: »U nas na jugu stanuje veliki jugoslavenski narod, koji je razprostranjen po Hrvatskoj, Slavoniji, Bosnoj, Hercegovini. Dalmaciji, Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj i t. d., taj sav narod različitih imena, on je jedan narod. Države koje tvori, one ga diele, samo u razne države.«²⁸

Nekoliko godina kasnije piše Vitomir Korać: »Velika je nevolja, što naši političari i usrećitelji naroda vjerno majmunišući etnografske teorije nisu mogli da uvide, da je na slavenskom jugu faktično jedan narod. Mjesto da su nastojali da se ove malene razlike plemenske i dijalektalne što prije izglađe,

zwei ‚Nationen‘.« Arb. Zeitung 64/5. III. 1896. Tvrdnja, da su Hrvati i Srbi jedan narod, iz kojega se, prema principu Divide et impera, nastoji stvoriti dva naroda, općenita je kod buržoazije, i one, koja želi slogu Hrvata i Srba, i one, koja priznaje samo hrvatsku naciju i tvrdi da se srpska nacija umjetno stvara. To, dakako, vrijedi i za srpsku buržoaziju, koja isto tvrdi za hrvatsku naciju.

²⁶ Ancel osuđuje žalosnu borbu radi imena, t. j. radi »trice«, i poziva slobodoumne oba naroda, da se ujedine i oslobode narod. Sloboda 9/4. V. 1894 (Proslava 1. svibnja u Zagrebu). Zgb. r. 10244/1894.

²⁷ Ist. arhiv KPJ IV, str. 356; Sloboda 19/4. X. 1895. Taj tekst nije ušao u definitivni program. Isto shvaćanje opaža se i u rezoluciji osnivačkog kongresa Jugoslavenske socijal-demokratske stranke u Ljubljani 1896, koju predlaže Ancel. Cijelo nacionalno pitanje svodi se u okvir šovinističkih sukoba buržoazije, koji se osuđuje sa jugoslavenskog i internacionalnog stanovišta. U rezoluciji se ne govori o zadacima radnika u nacionalno potlačenoj Hrvatskoj i Sloveniji. Delavec 26/1. IX. 1896 (I. jugoslovanski strankarski shod); Sloboda 16/20. VIII. 1896 (Jugoslavenski socijaldemokratski sastanak u Ljubljani); Ist. arhiv KPJ V, str. 28—41.

²⁸ Sloboda 5/1. III. 1893 (Kongres ugarske socijalne demokracije); Ist. arhiv KPJ IV, str. 9; Sloboda 2/27. I. 1898 (Pro Macedonia), 7/14. IV. 1898 (Apel); Zgb. r. 3609/1894.

oni su se blagodareći poglavito vjerskom šovinizmu separirali i stvorili hrvatsku, srpsku, slovenačku, bugarsku, a u najnovije doba fabriciraju i bosansku »narodnost«. ²⁹

Uoči osnivačkog kongresa Jugoslavenske socijaldemokratske stranke u Ljubljani, »Sloboda« pozdravlja »slovensku braću« s riječima: »Priroda, koja je porodila socijalizam kao pravnu nauku, upućuje nas Jugoslavene jednoga na drugoga, te nas nuka neodoljivom snagom, da razmišljamo, kako bi priveli u život jedinstvo, bez kojega nema konačnoga spasa nijednome od nas.« ³⁰

Socijalisti se, dakako, nisu samo ograničavali na puko propovijedanje sloge Jugoslavena i osudu šovinističke buržoazije. Oni su imali i jugoslavenski program. Već u prvoj polovici 90-ih godina pojavljuju se, zasada još vrlo mutno, karakteristični elementi toga programa: federalno uređenje i »kulturno ujedinjenje.« »Sloboda« piše 1894:

»Rad ljudih od stranke prava poznat je, on sastoji u naklapanju o »prirodnom« i t. d. pravu naroda koji obitava u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosnoj, Hercegovini; Istri, Kranjskoj i t. d. da se ujedini u jednu državu, u Hrvatsku državu. O načinu, kojim će se to izvesti, o uređenju te države, o tomu što će reći oni koji obitavaju u tim zemljama pa neće da su »Hrvati«, o tomu kakove će životne okolnosti imati narod u toj novoj državi, o svemu tomu gospoda nevide brige.

Za da se nas možda od koje strane hotice ili nehotice nerazumi krivo, iztaći ćemo, da socijalisti imajući u prvoj točki svoga taktičkoga programa točno ustanovljeno: »ravnopravnost narodnosti«, nemaju ništa proti izvedenju takove države, razlika je samo ta, da socijaliste držeći se točno ravnopravnosti narodnosti nemogu odobriti da se bilo kojim načinom proti slobodnom razvitku kojega naroda nešto čini ili da mu se nešto narivava. U kratko socijalisti su za federaciju balkanskih naroda (potc. M. G.) kao nužni postulat daljnjega razvoja (evolucije) narodah koji stanuju u državama na Balkanu. Nu ta težnja i program stekliša — to je razlika.« ³¹

U cijelom razdoblju, koje obrađujemo, to je jedina programatska izjava o federaciji balkanskih naroda. To je svakako misao, koja se može teško uskladiti s gore navedenim shvaćanjem socijalista, da su Jugoslaveni jedna nacija.

Problem »kulturnog ujedinjenja« pojavljuje se u stranačkom programu 1896. »Jednako biti će im (poslanicima Socijaldemokratske stranke; M. G.) zadaća, svom silom podupirati težnje jugoslavenskih drugova u susjednim zemljanja glede kulturnoga ujedinjenja.« ³² Tu ideju, koja se inače ne pojavljuje često u socijalističkoj propagandi, preuzeli su hrvatski socijalisti od Etbina Kristana, osnivača Jugoslavenske (slovenske) socijaldemokratske stranke. ³³

²⁹ Svibanjski spis 1900 (V. Korać, Veličina naše zadaće).

³⁰ Sloboda 15/6. VIII. 1896 (Pozdrav slovenskoj braći).

³¹ Sloboda 11/1. VI. 1894 (Socijaliste i »nesjedinjene« opozicije).

³² Program i organizacija (bilj. 22). Ist. arhiv KPJ, str. 57.

³³ Osnova programa iz 1895 ne sadržava ovo mjesto. Ono se pojavljuje tek u programu iz 1896, kad su hrvatski socijalisti usko surađivali s prvakom slovenskih socijalista Etbinom Kristanom, koji je živio u Zagrebu od 1887 do 1895 kao novinar obzoraškog »Agramer Tagblatta«. »U političkom pogledu nije se dalje izricao nego se ograničio, da svojemu eksaltiranomu narodnomu čuvstvu dade oduška svagdanjim nošenjem hrvatske surke i kalpaka sa crvenim tulcem, čim je na ulici i promenadah obraćao na sebe obću pozornost«, javlja jedan policijski izvještaj. Zgb. Predsjedništvo 92/1897. O Kri tanovoj djelatnosti za vrijeme njegova boravka u Zagrebu našli smo samo jedan podatak. Za vrijeme »primirja« obzoraša i pravaša 1893 Kristan govori na banketu u čast Starčevićeve 70-godišnjice u jugoslavenskom duhu. Obzor 134/14. VI. 1893.

Kristan smatra tada, da je razlika u jezicima glavna smetnja za zbliženje Južnih Slavena. Jedina prava podloga sjedinjenju je jezik. Nije li socijalizam veća ideja od Luterove, pa ako je Luter jezikovno ujedinio Nijemce, »ne bi socijalizam vsaj zbližal ali zjedinił Jugoslovane v jeziku?« piše Kristan.^{33a}

Potrebno je utvrditi, kakav karakter ima jugoslavenska ideja socijalista u razdoblju, koje proučavamo. Ona sadrži, u kulturnom pogledu, elemente integralnog jugoslavenstva, koji se odražavaju u mišljenju, da su Južni Slaveni jedna nacija, i u »ilirskom« shvaćanju o potrebi njihova kulturnog jedinstva. Međutim, gledište socijalista sadržava također elemente, koji se protive takvom shvaćanju jugoslavenstva. Samu ideju, da su Južni Slaveni jedna nacija, treba nesumnjivo smatrati prije svega reakcijom na međusobnu borbu šovinističke hrvatske i srpske buržoazije. Pritom »internacionalni« socijalisti stalno osuđuju premoć nacije nad nacijom, t. j. hrvatske nad srpskom i obratno, a zalažu se za slobodni razvoj svake nacije, t. j. oni su donekle ipak blizu shvaćanju, da Južni Slaveni nisu jedna nacija. Stoga i predlažu federaciju balkanskih naroda, koja se nikako ne može uskladiti s idejom integracije. Prema tome, jugoslavenska ideja socijalista nije u svemu jasna i nosi na sebi obilježje konkretne, vrlo komplicirane situacije u Hrvatskoj.

Istakli smo, da se socijalisti u spomenutom razdoblju kolebaju između dvije krajnosti: sudjelovanja u nacionalnom otporu i držanja po strani. Za ocjenu njihova stava treba ustanoviti, koji od tih momenata prevladava u praktičnoj politici: bez sumnje onaj prvi, iako socijalisti toga nisu potpuno svijesni. U atmosferi, u kojoj je svako pitanje, s bilo kojeg područja, također nacionalno pitanje, socijalisti su se našli usred borbe, a da to dugo vremena nisu ni sami znali. Žestoka i teška borba protiv Khuenova režima, uvlačenje širih slojeva naroda u tu borbu, t. j. njeno postepeno pretvaranje u općedemokratski pokret — to je pozitivni, konkretni doprinos socijalista općem nacionalnom otporu.

Prve dvije godine nakon pojave socijalista 1890—92, Khuenova ih vlada nije progonila. Tu je činjenicu buržoazija iskoristila u svojoj propagandi, ističući, da su socijalisti poslani od Austrije i Mađarske da rade protiv interesa Hrvatske.³⁴ Nekoliko godina kasnije »Sloboda« priznaje, da je vladi u početku bio po volji radnički pokret, jer je bio uperen protiv opozicije, ali je ona ubrzo uvidjela, da je on isto tako uperen i protiv režima.³⁵ Khuenova vlada nije u početku doista imala razloga da progoni grupu socijalista, koja je organizirala štrajkove u zagrebačkim obrtničkim radionicama, jer su se one nalazile u hrvatskim rukama, a vlada je prije svega branila mađarski kapital i velesposjed. Osim toga, Khuen, koji je imao mnogo protivnika u Mađarskoj, nije htio bez potrebe otvoreno pokazati apsolutistički karakter svoga režima, to više, što je bio već dovoljno kompromitiran svojim postupcima prema građanskoj opoziciji u 80-im godinama. Khuenova vlada je pronašla drugo oružje da ograniči ili po potrebi uništi radnički pokret: zabranu sindikalne organizacije, bez koje je radnički pokret bio osuđen na životarenje ili propast. Stvarno je sukob socijalista i vlade počeo još 1890, kad je ona odbila prva pravila sin-

^{33a} Delavec 32/1. XI. 1896 (Jugoslovanske težave).

³⁴ Na pr. Stj. Radić, Současné Chorvátsko, Prag 1900, str. 128 i d.

³⁵ Sloboda 15/11. VIII. 1898 (Uspomena na godišnjicu utamničenja naših drugova).

dikata.³⁶ Međutim, desilo se ono, što kratkovidna birokratska vlada nije predvidjela. Nezakonito ograničenje prava udruživanja potaklo je socijaliste, da se naročitom žestinom bace na političko polje — u borbu za demokratske slobode. I ne samo to! Socijalistička propaganda prodire i na selo. Stoga krajem 1892 počinje pritisak Khuenove vlade hapšenjem socijalista, onemogućivanjem skupština, progonom ilegalnih sindikata, zaplijenom »Slobode« i socijalističkih brošura i sprečavanjem njihova širenja — da bi 1897, povodom seljačkog pokreta u Srijemu i Slavoniji, postigao kulminaciju privremenim uništenjem socijaldemokratske organizacije.

Socijalisti su počeli borbu protiv režima u interesu radničkog pokreta, koji se pod apsolutističkom vladom nije mogao razvijati. Ali kako su oni već od početka svoje djelatnosti nastojali da obuhvate i seljačke i sitnoburžoaske slojeve, to se njihova agitacija protiv Khuenova režima uskoro proširila i socijalisti su nastojali da pokrenu protiv režima sve slojeve naroda. Tokom borbe oni su sve više dolazili do saznanja, u kojoj je mjeri Khuenova vlada eksponent mađarskih vladajućih klasa. U socijalističkoj propagandi se pojavljuje kritika neravnopravnog položaja Hrvatske u odnosu na Mađarsku. »Naši novci idu u Magjarsku, a Magjari si za nje prave željeznice i mostove«, uzvikuje govornik na socijalističkoj skupštini, nakon čega mu policijski povjerenik, dakako, oduzima riječ. »Cijela borba Magjara sastoji se u tome, da gnetu ostale narode ugarske polovice monarhije na korist svoju«, piše »Sloboda«. Socijalisti osuđuju mađarizaciju željeznica i škola. Jednom prilikom čak osuđuju opoziciju tvrdeći, da ona ne ustaje dovoljno energično protiv toga.³⁷ Za razliku od opozicije, socijalisti uvijek ističu, da nisu protivnici mađarskog naroda već samo mađarskih vladajućih klasa.

Socijalistička propaganda protiv režima ističe prvenstveno njegov apsolutistički karakter. Najveća pažnja socijalista bila je stoga usmjerena na agitaciju za opće pravo glasa. Oni su doduše precjenjivali značenje općeg prava glasa. Smatrali su, da se njegovim uvođenjem mogu riješiti sva životna pitanja. Na velikoj skupštini za opće pravo glasa 1893 Ancel izjavljuje, da žali što građanstvo nije došlo na skupštinu, jer bi se ono moralo energično angažirati za opće pravo glasa, »pak ćemo viditi slobodnu Hrvatsku.«³⁸ Međutim, u tadašnjim uvjetima u Hrvatskoj borba socijalista za opće pravo glasa imala je duboko pozitivno nacionalno značenje. Socijalisti su tvrdili, da će »javni skupštinami, živom i tiskanom rieči tako dugo širiti tražbine političkih prava za politički neravnopravni narod ove zemlje...« dok ne zadobije prava, koja mu je »priroda« dala.³⁹ Tako su i postupali! Neumornom propagandom dizali su političku svijest masa i bodrili ih na otpor režimu. Isticanjem socijalnih i ekonomskih problema, koji su ih tištali, socijalisti su i pored svoje umjerenosti i reformizma jačali u narodnim masama svijest o socijalnoj nepravdi, koje su one žrtve. Dakako, da je propaganda socijalista u masama bila ograničena slabošću socijalne demokracije do 1902 i pritiskom režima.

³⁶ M. Gross, Borba zagrebačkih radnika za sindikate 1890.—1895., Iz starog i novog Zagreba, Zagreb 1957.

³⁷ Zgb. r. 3609/1894 (Skupština od 26. XII. 1894); Sloboda 7/6. IV. 1894 (Lajoš Košut), 19/1. X. 1896 (Politički pregled).

³⁸ Zgb. r. 16556/1893.

³⁹ Zgb. r. 3609/1894.

Prilog socijalista nacionalnoj borbi nije mogao ostati bez odjeka u redovima građanske opozicije. Oštar sukob između državnopravne opozicije i socijalne demokracije samo je jedna, iako dakako važnija, strana njihova međusobnog odnosa. U nacionalno potlačenoj zemlji morali su se i pored konzervativnog stava buržoazije, ubrzo pokazati njihovi zajednički interesi. Apsolutistički režim tištao je i buržoaziju i šire slojeve naroda. Proširenje političkih prava bilo je u interesu svijetu. Stoga je socijalistička propaganda za opće pravo glasa našla odjek i kod pravaša (Starčević je bio pristaša općeg prava glasa) i kod obzoraša. Opozicija pod tom parolom nije razumijevala opće pravo glasa za sve punoljetne muškarce i žene kao socijalisti, već samo proširenje prava glasa, onemogućenje zloupotreba režima kod izbora i izborne »geometrije«. To je bilo u životnom interesu opozicije u uvjetima, u kojima pravo glasa nije imalo ni 2% stanovništva. Nije stoga slučajno, da je socijalistička propaganda već 1893 imala obilježje, koje će biti karakteristično za cijeli njen razvoj. Iako su protiv buržoazije istupali razmjerno oštro, socijalisti su počeli zahtijevati od opozicije, da se angažira u borbi za demokratske slobode. Svijesni da su preslabi, da se bore sami, socijalisti smatraju političkim zadatkom, da svojom djelatnošću potaknu opoziciju u borbu za osnovne demokratske slobode. Ancele je još 1893 upućivao poziv opoziciji: »... napišite na svoj barjak glavni naš zahtjev 'sveobće pravo glasa', pokažite javno i odlučno da slijedite glas naroda.«⁴⁰ Iz tih razloga opozicija je pozdravila agitaciju socijalista za opće pravo glasa.⁴¹ I tako se moglo desiti, da su pravaši 1893/4 ustali u saboru na obranu onih, koje je njihova štampa nazivala »notornim plaćenicima pohlepne tuđinštine«. Pridružio im se i njihov najveći protivnik, jedini poslanik opozicijske Srpske samostalne stranke.⁴² Obzoraši nisu sudjelovali na izborima 1892, tako da nisu imali predstavnika u saboru, ali budući da je tada između obzoraša i pravaša vladalo kratkotrajno primirje, oni nisu bili protivni ovom istupu. Frank je nastojao, da saborskom akcijom predobije socijaliste za politiku Stranke prava. Živa debata razvila se naročito povodom predstavljanja prvomajske skupštine 1892, koju je peticionalni odbor sabora uputio vladi na »uredovanje«, t. j. ad acta. Tom prilikom su se opozicijski poslanici založili u manje više umjerenom formi za političke zahtjeve radnika: opće pravo glasa, pravo udruživanja, slobodu štampe, slobodno širenje štampe — zahtjeve, koje je Folnegović nazvao »ustavnim, naprednim, poštenim i pravednim«, a neki poslanici su čak odobrili i zahtjev za osamsatno radno vrijeme.⁴³ Razumljivo je stoga, da se režim, koji uopće negira postojanje bilo kakvog radničkog pitanja, teško zabrinuo. Iako je Narodna stranka sve više isticala preokret Stranke prava prema oportunističkom zbog Frankova utjecaja i privremene sloge s obzorašima, nazivajući je čak »lijevim krilom« obzoraške stranke — ipak je Stranka prava, s obzirom na Rakovicu i svoju prošlost 80-ih godina, bila u očima

⁴⁰ Sloboda 10/15. V. 1893 (Proslava 1. svibnja).

⁴¹ Obzor 100/2. V. 1892 (Opće pravo glasa). Obzoraški list za »puk«, »Priatelj naroda«, br. 20—23/1892, donosi seriju članaka pod naslovom »Opće izborno pravo«.

⁴² Pavao Jovanović bio je vlasnik »Srpske štamparije« u Zagrebu, u kojoj se neko vrijeme štampala »Sloboda«. To je bio povod za pravaše, da optužuju socijaliste zbog »protuhrvatskog« duha. »Sloboda« je izbačena iz Srpske štamparije 1897.

⁴³ Mađaronska većina sabora osudila je, dakako, istup opozicije i stavila radničko pitanje ad acta. Sab. 1892—1897 II, 28. sjedn. 30. XI. 1893, 47. sjedn. 21. XII. 1893; III. 52. sjedn. 17. I. 1894.

Khuenove klike još uvijek radikalna i »revolucionarna«. Njena suradnja s »revolucionarnom« socijalnom demokracijom alarmirala je režim.⁴⁴ Strah dakako nije bio opravdan. Istup pravaša u saboru bio je samo intermezzo, poslije kojega se nastavila njihova žestoka antisocijalistička propaganda, a Frank je godinu dana kasnije osnovao organizaciju »Hrvatskih radnika«.

Ipak i ova epizoda signalizira tipično držanje građanske opozicije u Hrvatskoj: s jedne strane, zbog otpora protiv pritiska mađarske hegemonije, hrvatskoj je buržoaziji potreban oslonac na šire slojeve naroda — s druge strane, ona se boji da bi općedemokratski nacionalni pokret mogao teško ugroziti njene, ionako slabe, ekonomske i političke pozicije. U odnosu na socijalnu demokraciju ta se činjenica očituje tako, da opozicija s jedne strane grdi socijaliste kao »protunarodne« elemente i smatra da je potpuno u redu, što ih režim tretira kao kriminalce — to se najbolje vidi za vrijeme seljačkog pokreta 1897 — a s druge strane se u redovima opozicije javlja spremnost za suradnju sa socijalistima u pojedinim političkim situacijama.

Doprinos socijalista nacionalnom otporu, koji treba naročito istaknuti, je njihova djelatnost među seljcima. »Seljačtvo, to je ona silna tvrđava, koju moramo osvojiti, da pomoću nje srušimo svoje neprijatelje i protivnike. Šturm, drugovi na tu tvrđavu...«, kliče »Sloboda«.⁴⁵ Stoga je i Radićevo »Novo Doba« moglo 1898 konstatirati, da se doduše ne slaže s načelima socijalista, ali cijeni »napose opravdanost velikog dijela njihovih praktičkih zahtjeva, osobito priznajemo im za zaslugu, da probuđuju i osvješćuju upravo one slojeve naroda, na koje se nitko do sada ni obazirao nije«.⁴⁶

U seljačkom pokretu u Srijemu i Slavoniji 1897, socijalisti su znatno paralizirali utjecaj šovinističkog građanstva na hrvatsko i srpsko stanovništvo. »Agitirali smo, da prestane mržnja između braće raznih vjera«, kaže seljak Forišković.⁴⁷ Raspirivanje nacionalne mržnje u interesu političkih stranaka bila je svakodnevna pojava. Na pr., uoči izbora 1897 pojavila se u nekim mjestima Srijema agitacija »Čiste« stranke prava za kandidaciju Mile Starčevića, dakako u protusrpskom duhu. Odmah je poslan jedan kotarski upravitelj, da »paralizira« tu agitaciju u »grko-istočnim« selima, t. j. u protuhrvatskom duhu. Jedan optuženi seljak izjavljuje, da doduše ne zna, što je to socijalizam, ali mu se sviđa pisanje »Slobode« i misao udruživanja Srba, Hrvata, Švaba i Mađara, »a ne kao što nas drugi zavađaju, kao naš občinski bilježnik i učitelj.«⁴⁸ I Stjepan Radić ističe uspjeh nacionalne propagande socijalista o potrebi zajedničke borbe »svih sinova jednoga naroda bez razlike vjere i imena«, jer je narodu već omrznuo besmisleni boj između hrvatskih i srpskih političkih vođa.⁴⁹ Radovan Dragović, osnivač Srpske socijaldemokratske stranke, piše nekoliko godina poslije seljačkog pokreta: »Socijalizam donosi mir

⁴⁴ Državni odvjetnik upozorava Vladu u jednom izvještaju, da su socijalisti »krenuli na put spojenja svojih zahtjeva sa onimi radikalne naše opozicionalne stranke...« VI. 3579/pr/6—15/1894. Narodne novine 25/31. I. 1894 (Radničko pitanje u saboru), 26/1. II. 1894 (Saborska razprava o radničkoj peticiji), Agramer Zeitung 24/30. I. 1894 (Die Arbeiterfrage vor dem Landtage).

⁴⁵ Sloboda 17/7. IX. 1894 (Živimo li u ustavnoj zemlji?)

⁴⁶ Novo Doba, list sjedinjene hrvatske, srpske i slovenske omladine za politička, socijalna i književna pitanja 1/1898. (Novo Doba)

⁴⁷ Sloboda 13/22. VII. 1897.

⁴⁸ VI. 2472/pr/6—15/1897. Sloboda 13/22. VII. 1897.

⁴⁹ Radić, Současné Chorvátsko, n. d. str. 130.

među zavađene narode. Videlo se pre nekoliko godina, prilikom agrarnoga pokreta u Slavoniji, kako je socijalistička ideja utišala zavadu i za borbu ujedinila i obratimila i hrvatskog i srpskog seljaka.«⁵⁰

Uzevši u obzir različite elemente u odnosu socijalista prema nacionalnom pitanju 1890—97, možemo zaključiti, da su oni u to vrijeme bili na najboljem putu, da teoretski prevladaju rezerve prema sudjelovanju u nacionalnoj borbi, dok praktički već daju svoj pozitivni prinos općem nacionalnom otporu. Oni odbacuju državnu nacionalnu politiku, ali iz njihove djelatnosti niču elementi jedne nove nacionalne politike, koja se u isto vrijeme pojavljuje i u krilu buržoazije, a to je »realistička« politika Napredne omladine, koja će kasnije dobiti ime politike »novog kursa«.

II.

Nakon procesa radi spaljivanja mađarske zastave 1895, velik dio zagrebačkih studenata ide na studij u Prag, gdje dolaze u dodir sa češkim naprednjacima. Ideolog pokreta je prof. T. G. Masaryk. Zagrebački se omladinci povezuju sa srpskim i slovenskim studentima u Pragu i Beču. Politički život u Češkoj u mnogome sliči hrvatskom, prije svega u slomu državne politike. Preko svojih listova, koje su izdavali 1897/8, omladinci nastoje, da upoznaju javno mijenje u Hrvatskoj sa svojim idejama. Oni ustaju protiv uske nacionalne politike »stare« opozicije, koja za Hrvatsku nije uradila ništa. Glavni momenti nove »realističke« nacionalne politike, koju oni predlažu, jesu: 1. hrvatsko-srpsko zbliženje, kao preduvjet efikasnije politike; 2. demokratizacija političkog života, t. j. borba za ustavne slobode i briga građanskih stranaka za socijalno ekonomsko i kulturno podizanje najširih narodnih slojeva. Taktika nove politike je sitni svakodnevni rad na prosvjećivanju naroda i konkretna politika adekvatna trenutačnoj snazi zemlje. Kao i socijalisti, naprednjaci smatraju državnu politiku frazerskom i besplodnom. »Dakle mjesto oduševljenih zdravica, brzovanja, pouzdanica i izjava mi hoćemo promišljen rad na polju gospodarskom, prosvjetnom i političkom.«⁵¹ Kao i socijalisti, oni osuđuju državnu opoziciju, koja identificira općenacionalne interese sa svojim vlastitima. »Hoćemo da se pojam domovina ne dijeli od pojma naroda, a pod narodom da se vazda razumijevaju svi slojevi, a jezgrom slojevi najniži.«⁵² »Fantastična i isprazna je politika, koja traži spas narodnji u oživotvorenju teritorijalnoga narodnoga jedinstva, jer narod je skup ljudi, a za ljude se traži socijalna politika, dobar društveni poredak... I Hrvati su ljudi, pa će se morati doskora riješiti te kuratele naših prvaka, jer borba za hljebom nagnat će nas na zdrave ljudske puteve, na kojima će se buduća pokoljenja čuditi toj advokatskoj politici, politici koja se ne brine za želudac puka.«⁵³ Naprednjaci čak izražavaju misli, zbog kojih je državna opo-

⁵⁰ R. Dragović, Izbor članaka, Beograd 1954, str. 214. O seljačkom pokretu v.: Dokumenti o socijalističkom pokretu u Sremu 1894.—1908. Sabrao i uredio Andrija Radenić, Novi Sad 1955.

⁵¹ Hrvatska misao 1/10. I. 1897 (Što hoćemo).

⁵² Isto.

⁵³ Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenske omladine, Beč br. 3/studeni 1899.

zicija najviše osuđivala socijaliste. Tako Stjepan Radić smatra Veliku Hrvatsku samo kopijom Velike Mađarske. Političari pitaju samo za teritorijalnu formu, a kako će tamo narod živjeti, kakvi će biti politički i socijalni uvjeti, na to nitko ne misli — kaže Radić. On ustaje protiv mađarskih vladajućih klasa, ali smatra, da je potrebno »bratimstvo« s mađarskim narodom.⁵⁴

Nije stoga slučaj, da je »stara« opozicija dugo vremena osuđivala nacionalnu politiku naprednjaka kao protuhrvatsku, a naročito je karakteristično, da su i opozicija i režim proglašavali Naprednu omladinu za socijaliste i anarhiste. Naprednjačka štampa se žalila, da su građanske stranke u Hrvatskoj tako reakcionarne, da uopće ne razlikuju pojmove »socijalno« i »socijalističko.«⁵⁵ Napredna omladina, ta »mlada buržoazija«, kako su je nazivali socijalisti, osuđivala je socijalistička načela. Bilo je, doduše, pojedinih naprednjaka, koji su prihvaćali socijalističke ideje, ali i takvih koji su bili protivnici svakog dodira sa socijalistima.⁵⁶ Međutim, ni jedni ni drugi nisu imali utjecaj na opće stanovište Napredne omladine, koje Radićev i Pribičevićev »Glas« u svom prvom broju izražava izjavom, da priznaje opravdanost radničkih zahtjeva. »Iako se ne slažemo s onima, koji su se prihvatili socijalne demokracije, znamo ih ipak svaćati (sic!) i priznavati.«⁵⁷

Budući da su naprednjaci sami ustali protiv državnopravne opozicije, jasno je, da oni nisu osuđivali stanovište socijalista prema nacionalnom pitanju, već su ih, naprotiv, branili od napadaja buržoazije. S. Radić i Ž. Bertić osuđuju opoziciju, koja je u ime »patriotizma« pozivala režim da uguši socijalistički pokret u Srijemu i Slavoniji.⁵⁸ B. Mažuranić podnosi interpelaciju 1899 u saboru zbog progona socijalističke štampe i izjavljuje, da nisu točne optužbe prema kojima socijalisti rade naručeno na štetu narodnog načela.⁵⁹ Potočnjakova i Barčićeva »Narodna misao« ističe, da je nacionalno pitanje sadržano prije svega u seljačkom i radničkom pitanju. Materijalna i socijalna nevolja tih slojeva je posljedica nacionalne podređenosti Hrvatske. Politika je koncentrirana u saboru i novinskim redakcijama, piše »Narodna misao«, a u rukama je »gospode«, koju s narodom ne veže ništa osim imena. Zato ih narod ne razumije i ne može se oduševiti za njihove ideale.⁶⁰ V. Wilder piše:

»I u takovom žalosnom gospodarskom stanju (opće proletarizacije; M. G.) nijesu naše građanske stranke imale prečega posla, nego da se stave u pozu moralizatora i propovjednika, da traže od tih ubogara, da oni »ljube« ovu domovinu (zemlju, vladu, ljude ili narod?), da nastoje da se proširi, — da se bore za »vjeru i dom«... i ako se ta domovinska ljubav ne izrazuje kod njih u takovom obliku

⁵⁴ Novo Doba 1898 (S. Radić, Hrvatski ideali).

⁵⁵ Obzor 18/23. I. 1897 (»Hrvatska misao«), 29/6. II. 1900 (Najnoviji program dr. Potočnjaka); Narodna misao 1/3. II. (22. I.) 1898 (»Novo Doba«); Glas 4/5 siječanj 1900 (Sa zagrebačkog sveučilišta); Novo Doba 1891/1 (Novo Doba); Hrvatska misao 8/25. IV. 1902 (Desetgodišnjica socijalno-demokrat kog glasila »Slobode«). Praškoj »Hrvatskoj Misli« zabranjen je ulaz u Ugarsku i Hrvatsku radi njene »socijalističke i anarhističke tendencije«, Zgb. Predsjedništvo 208/1897.

⁵⁶ Hrvatska misao 8/25. IV. 1902 (Desetgodišnjica...)

⁵⁷ Glas 1/svibanj 1899 (Glas).

⁵⁸ Hrvatska misao 5/10. V. 1897 (Socijalizam u Srijemu). Radić, Současné Chorvátsko, n. d.

⁵⁹ Sab. 1897—1901 III/1, 93. sjedn. 28. I. 1899. Odgovor vlade IV/1 125. sjedn. 24. I. 1900.

⁶⁰ Narodna misao 1/3. II. (22. I.) 1898 (Što namjeravamo); 6/10. III. (26. II.) 1898 (Javno mišljenje i javni zborovi).

i pravcu, kako to mi želimo — isključujemo ih mirne duše iz »naroda«! Htjelo se nejasne ideale i težnje jednoga razreda od prošloga stoljeća nametnuti pripadnicima sasvim različite interesne sfere.«⁶¹

Potočnjak, koji od 1899 do 1902 usko surađuje sa socijalistima na temelju njihova demokratskog programa, a prvi je građanski političar, koji u saboru ustaje u naprednjačkom duhu, tvrdi za socijalnu demokraciju: »... taj pokret nije ništa drugo nego reakcija onoga vječnoga historičkog-državnopravnoga teoretiziranja u zemlji«, reakcija na djelovanje ljevice i desnice, koje se ne brinu za narod.⁶²

Stanovište socijalista u hrvatsko-srpskom pitanju nailazi na jednodušno odobravanje Napredne omladine, a naročito program o kulturnom ujedinjenju južnih Slavena. Naprednjaci gledaju sa simpatijama i na austromarksistički nacionalni program. Bečki Radićev i Pribičevićev »Glas« pozdravlja Brnski kongres austrijske socijalne demokracije 1899 i ističe, da se nacionalni program kulturne autonomije ne osniva na teritorijalnim historijskim »fantomima«, t. j. krunovinama, već na realnosti i »pravednosti«. »Glas« osuđuje građansku štampu u Hrvatskoj, koja štiti o tom događaju, jer se utapa u »historicismu« i pokazuje tako svoj strah, impotenciju i reakcionarnost.⁶³ Naprednjaci gledaju sa simpatijom na suradnju hrvatskih sa slovenskim i srpskim socijalistima. Oni su svjesni činjenice, da je borba socijalista za političke slobode značajni doprinos općoj nacionalnoj borbi. Stoga ističu shvaćanje socijalista, koje je Korać izrazio ovako: »Općenita je zadaća (soc. dem.) međunarodna, dočim specijalna je n a r o d n a — da ne rečem patrijotična.«⁶⁴

Kao Masarykovi učenici naprednjaci nisu smatrali, da je internacionalizam identičan s »protunarodnosti«, kako je mislila »stara« opozicija. Masaryk je isticao, da se internacionalizam kapitala, advokata, novinara i t. d. smatra sasvim prirodnim, dok se socijalistima prebacuje. On je gledao u internacionalizmu socijalista dobro došao korektiv nacionalnog egoizma i šovinizma, to više, što su se nacionalne ideje i osjećaji stalno zloupotrebljavali u stranačke svrhe.⁶⁵ Iako shvaćaju potrebu internacionalne organizacije proletarijata, naprednjaci, kao predstavnici buržoazije, ne mogu je ipak prihvatiti bez rezerve. Nesigurnost socijalista prema različitim konkretnim nacionalnim problemima još ih u tome i učvršćuje. Napredna omladina izjavljuje, da ne smatra socijalnu demokraciju »a priori protunarodnom strankom, pa da ju a priori ne kanimo niti pobijati niti biti sasma i svagdje uz nju.« Socijalna demokracija ne djeluje na temelju nacionalnog principa kao oni, kažu naprednjaci, »ali naša principija u tome ako se i ne pokrivaju, a to se ne pobijaju.«⁶⁶ Napredna omladina je shvaćala glavne razloge, zbog kojih socijalisti ponekad istupaju u »protunarodnom« duhu. Socijalistički pokret, progonjen i ugnjeten od buržoa-

⁶¹ Hrvatska misao 7/1. IV. 1902 (Radničke stranke u Hrvatskoj).

⁶² Sab. 1897 — 1901 IV/1, 143. sjedn. 17. II. 1900.

⁶³ Glas (Ujedinjena austrijska socijalna demokracija). Za jednog od izdavača »Glas«, S. Radića, karakteristično je, da će on kasnije i kao najljući protivnik socijalista simpatizirati s austromarksističkom nacionalnom teorijom. Sab. 1908—1913 I. 15. sjedn. 13. IV. 1910, str. 628.

⁶⁴ Hrvatska misao 7/1. IV. 1902 (Radničke stranke u Hrvatskoj).

⁶⁵ T. G. Masaryk, Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus, Wien 1899, str. 426—446.

⁶⁶ Hrvatska misao 14/25. VII. 1902 (Glasu naroda).

zije, i nehotice poprima neprijateljsko držanje prema svemu što dolazi od buržoazije, koja često ističe nacionalno pitanje samo u svom uskom interesu. Stoga, piše »Hrvatska misao«, radništvo se u početku otuđilo od nacionalne ideje, a nacionalne je opreke riješavalo »ideološkom formulom« bratstva svih naroda. Ali što socijalna demokracija postaje jača i što više sudjeluje u političkom životu, ona prevladava »marksističke dogme« i »revolucionarizam« i počinje shvaćati nacionalno pitanje. Taj proces još nije dovršen, smatra »Hrvatska misao«, jer socijalna demokracija svih zemalja proživljava unutrašnju krizu. Napredna omladina očito odobrava razvoj revizionizma u evropskoj socijalnoj demokraciji, koja doduše napušta indiferentan stav prema nacionalnom pitanju, ali ga ne zamjenjuje nacionalno-revolucionarnim stavom već buržoaskim nacionalizmom. Stoga nije slučajno, da »Hrvatska misao« ističe jedan članak poljskog socijalista I. Daszinskog, objavljen u Bernsteinovim »Sozialistische Monatshefte«. ⁶⁷

Naprednjaci, zadojeni tradicionalnim simpatijama hrvatske politike prema Rusiji, naročito osuđuju stav njemačke socijalne demokracije, koja smatra, da je jaka Rusija uporište međunarodne reakcije, i podupire svaku politiku, koja slabi Rusiju. Takva politika ne pruža Jugoslavenima nikakve garancije, piše »Narodna misao« 1898. »Mi želimo socijalizma u Hrvatskoj, no socijalizma hrvatskog, srpskog narodnog«. Sa socijalnom demokracijom se ne može računati, dok ona ne pruži garancije ne samo za socijalnu, već i za nacionalnu slobodu Jugoslavena. ⁶⁸ Tako piše Potočnjak, koji uskoro zatim surađuje sa socijalistima. Vjerojatno su mu oni pružili garancije, da se zalažu i za nacionalnu slobodu.

Napredna omladina dolazi u tom razdoblju samo jednom u sukob sa socijalnom demokracijom, koja po riječima »Hrvatske misli« »daje prečesto razloga opravdanom prigovoru beznarodnosti sa strane njezinih protivnika«. ⁶⁹ Ljeti 1902 koalirana opozicija i kršćanski socijali pokreću akciju protiv socijalista povodom afere sa žigicama. Socijalisti su naime sklopili ugovor s nekim tvornicama žigica i cikoriije, prema kojem će »Sloboda« dobiti postotak od prodaje. »Socijalističke« žigice počele su da konkuriraju žigicama, koje su se prodavale u korist istarskog Društva sv. Ćirila i Metoda, a njihovo kupovanje se smatralo općenito hrvatskom patriotskom dužnošću. ⁷⁰ Radi žigica »domovinaška« je »Hrvatska« ustala »na obranu hrvatstva«, a kršćanski socijali su nastojali da organiziraju skupštinu protiv socijalista, što im nije uspjelo, jer su se njihovi protivnici frankovci držali po strani, a Napredna omladina, iako je sudjelovala u pripremi skupštine i osuđivala pisanje »Slobode«, nije željela da ustane protiv socijalista, smatrajući da su oni pored svega skloni »rodoljubnoj misli«. Korać je u »Slobodi« izjavio, da su socijalisti protivnici kleri-

⁶⁷ Hrvatska misao 17/10. IX. 1902 (Narodnost i socijalizam). Narodna misao 13/28. IV. (16. IV. 1898 (Pražko pismo).

⁶⁸ Narodna misao 17/26. V. (19. V.) 1898 (Socijalna demokracija i međunarodna politika).

⁶⁹ Hrvatska misao 14/25. VII. 1902 (Glasu naroda).

⁷⁰ Nije to bio slučaj samo sa socijalističkim žigicama. Osječka Trgovačka komora tuži se, da žigice Ćirilo-Methodskog društva, nabavljene iz jedne strane tvornice, konkuriraju osječkoj tvornici. I društvo »Merkur« također je došlo u sukob s Ćirilo-Methodskim društvom radi žigica. Obzor 50/1. III. 1902, Glas Naroda 27/4. VII. 1902.

kalizma i pseudoliberalizma, bio on talijanski, hrvatski ili slovenski. Svaki narod mora svoj podmladak odgajati u narodnom jeziku i s te strane socijalisti odobravaju rad Ćirilo-Methodskog društva, ali osuđuju reakcionarne, klerikalne škole Društva. Bolje su tuđe napredne, nego domaće reakcionarne škole! »Sloboda« osuđuje i škole talijanske Lege kao reakcionarne, jer u njih nasilno vode slavensku djecu. List ističe, da je nacionalno pitanje prolazna pojava, za koju socijalisti ne treba da se zagriju, već da čekaju dok se ona preživi. Naprednjačka »Hrvatska misao« naročito je osudila dvije tvrdnje u tom članku: 1. da su tuđe napredne škole bolje od domaćih reakcionarnih, ističući, da treba nastojati, da naše škole postanu napredne, a ne dopustiti odnarođivanje naše djece; 2. da je nacionalni princip prelazna pojava, izjavljujući naprotiv, da je to jedini prirodni temelj razvitka.⁷¹

Moralna podrška Napredne omladine bila je za socijaliste od neprocjenjive važnosti nakon njihova sloma 1897 i gotovo potpunog uništenja samoga zagrebačkog centra.⁷² Kriza socijalne demokracije trajala bi mnogo dulje, oporavljanje od udaraca i ponovno jačanje išlo bi mnogo teže, da nije bilo naprednjaka — to više, što se slomom socijalne demokracije izdašno koriste antisocijalističke organizacije, osnovane od buržoazije. Napredna omladina se nije kolebala da podržava socijaliste i da uvjerava »staru« opoziciju u opravdanost njihova postojanja u Hrvatskoj, jer se i sama uvjerila, da hrvatska socijalna demokracija nije nipošto revolucionarna stranka — a revolucionarnog proletarijata boje se naprednjaci kao i »stara« opozicija — nego izrazito reformistička stranka, koja redovito ističe, da zahtijeva samo »korjenitu izmjenu današnjih zakona«, a odbija svaku pomisao na »nasilni prevrat«.

God. 1895 došlo je do podjele Stranke prava u dvije protivničke grupacije: »Čistu« stranku prava (frankovačku) i Stranku prava (domovinašku), koja se približava Obzoraškoj stranci i od kraja 1896 istupa zajedno s njome pod imenom Koalirane opozicije. U isto vrijeme, kad se pojavljuje Napredna omladina, još se više povećavaju napadi opozicije na socijalnu demokraciju. Zabrinuti zbog napretka socijalističkog pokreta, buržoazija i svećenstvo osnivaju antisocijalističke organizacije: frankovci »Hrvatske radnike«, a njihovi protivnici iz Koalirane opozicije i svećenstvo kršćanske socijale. Nešto kasnije nastoi i srpska buržoazija organizirati srpske radnike na nacionalističkom temelju, da bi ih sačuvala od socijalističkog utjecaja.⁷³ Dakako, da su listovi tih »radničkih« organizacija puni starih optužbi protiv socijalista, kako oni rade po narudžbi Beča i Pešte protiv nacionalnih interesa Hrvatske. Pridolazi i nova frankovačka optužba u vezi s činjenicom, koju Napredna omladina hvali, da na čelo stranke pored Hrvata V. Bukšega stupa Srbin V. Korać — optužba, da socijalisti rade u interesu Srbije. Ponavljaju se tvrdnje, da socijalna demokracija ima pravo na opstanak samo kod slobodnih naroda. Lični

⁷¹ Hrvatska 139/19. VI. 1902, Glas naroda 25/20. VI., 26/27. VI., 27/4. VII., 28/11. VII. 1902, Hrvatsko pravo 1985/23. VI. 1902, Sloboda 13/3. VII. 1902, Nova sloboda 11/26. VI. 1902, Hrvatska misao 14/25. VII. (Glasu naroda) i 17/10. IX. 1902 (Narodnost i socijalizam).

⁷² Odmah poslije sloma priskoćio je u pomoć ostacima zagrebačke organizacije E. Kristan. Vjerojatno je prvenstveno njegova zasluga, da se organizacija nije sasvim raspala.

⁷³ Zgb. r. 6915/1900. Vlada nije odobrila osnivanje Srpskog radničkog društva. Sloboda 10/15. V. 1902 (Šovinistička srpska rovarenja među zagrebačkim radništvom).

napadi i psovke dominiraju u antisocijalističkoj propagandi novih »radničkih« organizacija.⁷⁴ Međutim, antisocijalistička propaganda državopravne opozicije ipak gubi pomalo svoj »klasični« karakter, t. j. osjeća se, da ona barem teoretski odstupa od svoga shvaćanja, da sva ekonomska i socijalna pitanja treba pustiti po strani do oslobođenja Hrvatske. Ideje Napredne omladine, i pored otpora velikog dijela opozicije, prodiru pomalo i u njene redove. Osim toga, kad buržoazija potiče radničke organizacije, kojima je zadatak da odvuku radnike od socijalista, ona mora objaviti i neki konkretni program. Stoga su preuzete neke točke socijalističkog programa u vezi s poboljšanjem materijalnog položaja radnika i zahtjev za općim pravom glasa, s kojim su socijalisti postizavali najveće uspjehe. Ali se iz djelatnosti antisocijalističkih organizacija ne razabire, jesu li to zahtjevi, koje treba ostvariti prije ili tek poslije oslobođenja Hrvatske. Kršćanski socijali bolje shvaćaju situaciju negoli frankovci. Jedan od njihovih organizatora, svećenik Stj. Zagorac, ističe, da sadašnje teško stanje radnika ne smije trajati do oslobođenja Hrvatske; njima treba pomoći već sada.⁷⁵ Drugi predstavnik kršćanskih socijala, H. Sirovatka, objavljuje 1901 članak u organu domovinaškog dijela Koalirane opozicije, u kojem kritizira dotadašnju nesocijalnu politiku koalicije. Inteligencija ne shvaća socijalno pitanje, osim donekle Stranke prava, piše Sirovatka, ali ni ona »nije se nikada istakla sa određenim socialnim pravcem.« Inteligencija nema smisla za socijalno pitanje. »Držim, da je to bitni i neposredni uzrok svoj ovoj apatiji i mrtvilu, koje sada u Hrvatskoj vlada.« Da su se, naime, građanske stranke zalagale za socijalne potrebe naroda, narod bi ih slijedio na političkom polju. Jaz između inteligencije s jedne, a seljaka, obrtnika i radnika s druge strane bio bi uklonjen, a socijalna demokracija ne bi mogla odvrćati radnike od narodne ideje. Već samo objavljivanje tog članka na uvodnom mjestu »Hrvatske« pokazuje neku vrstu »samokritike« domovinaškog dijela Koalirane opozicije.⁷⁶ U isto vrijeme priznaje i obzoraški dio Koalicije pod utjecajem Napredne omladine: »Hrvatskoj opoziciji prigovaraju prijatelji i protivnici, da je suviše deklamatorna, idealna, premalo realistična, neradina, mlaka, spora.«⁷⁷

Frankovci odstupaju najmanje od »čiste« državopravne politike. Zato i kršćanski socijali uspjevaju da privuku mnoge frankovačke radnike u svoj tabor. Međutim, u vezi s jačanjem socijalista frankovci su već 1902 prisiljeni

⁷⁴ Već 1896 frankovci se služe metodama, koje će ubuduće stalno upotrebljavati. Prvomajska povorka 1896 demonstrirala je protiv Franka prolazeći pokraj njegove kuće povcima: Pereat Frank! Živjela socijalna demokracija! Frankovci su kasnije tvrdili, da su socijalisti vikali: Pereat Frank i pereat Hrvatska. Ali je taj manevar osudila i Franku protivnička građanska štampa, koja je inače redovito isticala »protunarodni« duh socijalista, pa je »Hrvatska domovina« konstatirala, da frankovci prikazuju svaku akciju, koja je uperena protiv Franka, kao da je uperena protiv Hrvatske. Na kraju, i samo »Hrvatsko pravo« donosi Ancelov ispravak, koji negira tvrdnje frankovaca. Hrv. pravo 151/2. V., 152/4. V., 156/8. V., 157/9. V. 1896. Hrvatska domovina 103/4. V., 106/7. V., 108/9. V. 1896. Obzor 100/30. IV., 102/2. V., 107/8. V., 108/9. V., 121/27. V. 1896. Narodne novine 102/2. V. 1902. »Arbeiter Zeitung« popularizira borbu socijalista protiv frankovaca u nekoliko članaka 126/7. V., 134/15. V., 148/30. V. 1896.

⁷⁵ Hrvatski radnički glas 8/21. IV. 1898 (Prva sveobća, skupština hrvatskih radnika, obrtnika i ratara), 18/15. IX. 1899 (Nova radnička stranka u Zagrebu; članak je uperen protiv frankovaca).

⁷⁶ Hrvatska 219/24. IX. 1901 (Važno pitanje).

⁷⁷ Obzor 229/5. X. 1901 (Politika rada).

izjaviti, da oni ne viču samo: Živjela Hrvatska, kako im se predbacuje, nego i konkretno rade u korist radnika. »I ništa drugo nije razlika između nas i socijalne demokracije nego to, da mi zaziremo od internacionalne organizacije radništva...« Stoga se tada oni i počinju nazivati imenom »narodni socijaliste«. ⁷⁸

Takav razvoj dovodi do prvoga zajedničkog nastupa opozicije i socijalista. God. 1898/9 primjećuje se po prvi put nešto ozbiljnija akcija opozicije za proširenje izbornog prava. M. Derenčin predlaže saboru reformu, koja, iako je vrlo skućena, ne može imati praktičkih posljedica pod Khuenovim režimom. ⁷⁹ Osim toga teku 1899 pregovori između hrvatskog i mađarskog kraljevinskog odbora za obnovu financijske nagodbe. Krajem 1899 dolazi do skupštinske akcije, potaknute od Koalirane opozicije, sa zahtjevima za opće pravo glasa, financijsku samostalnost i slobodu štampe. Njeni predstavnici, koji su velikim dijelom pod utjecajem klerikalizma, ipak pozivaju u tu akciju i »izdajice domovine«, socijaliste, iako se ovi tada još nisu oporavili od uništenja svoje organizacije 1897. To je značajna prekretnica za socijalnu demokraciju. Započinje razvoj, elementi kojeg se opažaju još prvih godina opstanka socijalne demokracije. ⁸⁰ Naime, dok opozicija s jedne strane nastoji da onemogući socijaliste, ona s druge strane računa s njima kao faktorom, preko kojeg može postići podršku širih slojeva naroda za svoje političke akcije. Program skupštinskog pokreta: opće pravo glasa i sloboda štampe su svakodnevne propagandističke parole socijalista. Financijska samostalnost Hrvatske nalazi se u socijalističkom programu, ali se u propagandi osjeća do 1899 tek u maloj mjeri. Socijalisti se smjesta odazivaju i zbog toga, što smatraju svojom dužnošću da podržavaju buržoaziju, ukoliko ona istupa za demokratizaciju političkog života. Tako se, dakle dogodilo, da na zagrebačkoj skupštini pored predstavnika opozicije: Derenčina, Zagorca i Kumičića govori i V. Bukšeg — čak i srdačno pozdravljen, kako piše »Obzor«. ⁸¹ Skupštinski pokret je ubrzo zaspao, da se opet probudi tek 1903, a pogrdne državnopravne opozicije privremeno su nadvladale elemente politike »novog kursa«, koja djeluje u pravcu suradnje opozicije i socijalne demokracije.

Istakli smo, da su se kod socijalista već prije pojave Napredne omladine formirali elementi nove, »realistične« nacionalne politike, koji se u razdoblju 1897—1902 razvijaju dalje. Na stanovište socijalista djeluje prije svega žestoka borba s Khuenovim režimom, u kojoj dolazi u pitanje sam opstanak socijalne demokracije, zatim moralna podrška prvih saveznika socijalista iz redova buržoazije — Napredne omladine i F. Potočnjaka i polagani prodor njihovih ideja u redove opozicije. Osim toga, poslije 1895 jenjava hrvatsko-srpski spor. Građanska štampa, osim ekstremne, piše sve umjerenije. Napredna je omladina uspjela mnogima otvoriti oči da uvide pogubnost međusobne borbe i prikazati je kao glavni preduvjet za mađarsku hegemoniju. O suradnji hrvatske

⁷⁸ Hrvatski radnik 15/10. VII. 1902 (Zar »dolje s hrvatskimi radnici«?), 19/10. X. 1902 (Organi naših socijalistah).

⁷⁹ Sab. 1897—1901 III/1 84. sjedn. 16. I. 1899, 106. sjedn. 18. II. 1899. M. Derenčin, Izborna reforma, Zagreb 1899; Sloboda 2/26. I. (Prijedlog dr. Derenčina), 3/9. II., 5/9. III. 1899 (Prijedlog za promjenu izbornog zakona).

⁸⁰ V. str. 15.

⁸¹ Sloboda 23/14. XII. 1899 (Pobjeda demokratizma), Obzor 266/18. XI., 267/20. XI., 273/27. XI. 1899; Hrvatska 266/20. XI., 271/25. XI., 272/17. XI., 273/18. XI. 1899.

i srpske buržoazije, međutim, nema još ni govora. Njen zametak tek nastaje među studentima. U svakom slučaju, osjetna je razlika u političkoj atmosferi, ako je usporedimo s prijašnjim razdobljem. Manifestacije šovinizma otežavale su dotada socijalistima mogućnost, da bolje shvate pozitivnu stranu nacionalizma buržoazije, kao buržoazije potlačene nacije, t. j. njenog otpora protiv hegemonije mađarskih vladajućih klasa. Osim pojave naprednjačke politike, jenjavanje je hrvatsko-srpskog spora bilo preduvjet, da socijalisti obrate više pažnje borbi protiv mađarske hegemonije i da na tom polju osjete pojačanu spremnost suradnje s građanskom opozicijom. Nadalje, od 1897 austrijska socijalna demokracija napušta svoju indiferentnost prema nacionalnom pitanju i 1899 donosi na kongresu u Brnu svoj program kulturne autonomije nacija.⁸² Sam program nema veće važnosti za gledište hrvatskih socijalista u tom razdoblju; kasnije će biti važniji. Vidjeli smo, da se nacionalno pitanje tretira u socijalističkom programu 1896, dakle i prije kongresa austrijskih socijalista 1899, kao kulturno u vezi s ujedinjenjem južnih Slavena. Važno je zasada istaći samo činjenicu, da austrijski socijalisti priznaju, kako nacionalnim pitanjem treba da se bave i socijalisti, a ne samo buržoazija, kako su prije mislili. Na taj način otpada onaj utjecaj izvana, koji je dotada podržavao elemente omalovažavanja nacionalnog pitanja kod hrvatskih socijalista.

Prije Brnskog kongresa još uvijek se u »Slobodi« pojavljuju članci kozmopolitskog karaktera, koji umanjuju nacionalno pitanje, ali se ipak osjeća prevladavanje toga shvaćanja. »Sloboda« čak donosi članak jednog pisca iz redova buržoazije, koji osuđuje kozmopolitsku ideju i konstatira, da kozmopolitizam nije socijalistička ideja. Socijalisti ga mogu, ali ne moraju odobriti. Socijalna demokracija je internacionalna i to ne isključuje narodni princip, ali su nazori buržoazije i proletarijata o tome različiti. Dakako da socijalisti smatraju nacionalni princip prolaznom pojavom i drže, da se čovječanstvo ne će uvijek dijeliti u nacije. Tendencija razvoja je zbližavanje nacija. »Sloboda« upotrebljava tu misao da potkrijepi svoje shvaćanje o potrebi sjedinjenja »tako srodnih plemena« kao što su slavenska. Nužda će primorati Slavene, da nađu put takvom jedinstvu. Hrvati, Srbi i Slovenci mnogo će lakše napredovati, ako stvore kulturnu cjelinu i pišu jednim jezikom. Vrijeme nacionalnih država prolazi, piše »Sloboda«, jer se zbog industrijalizacije nacije sve više miješaju. Potrebno je osigurati jednaka prava za sve nacije internacionalnim putem. U nacionalnom pitanju socijalna demokracija ne zahtijeva od svojih pristaša ništa drugo, kaže »Sloboda«, nego da priznaju drugim narodima ista prava, koja traže za svoj.

Socijalisti uvijek tvrde, da za njih pojam domovine nije identičan s teritorijem kao kod opozicije, nego s narodom. Raditi za domovinu znači za njih podizati narod. Iz socijalističke se propagande vidi, da oni shvaćaju svoju djelatnost među širim slojevima naroda kao prilog nacionalnoj borbi. Podređeni i zaostali proletarijat lako se odnarođuje, piše »Sloboda«. Nesvjesnost proletarijata najveći je gubitak za potlačene nacije, a budući da socijalna demokracija budi proletarijat, ona stvarno štiti potlačene nacije. »Narod bez narod-

⁸² Verhandlungen des VII österreichischen Sozialdemokratischen Parteitagess 24.—29. September 1899. im Arbeiterheim zu Brünn, Wien 1899, str. 104 i d. L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie IV, Wien 1922, str. 335 i d.

nosti jest tielo bez kosti« kaže pjesnik, a »Sloboda« dodaje, da je narod, koji se ne bori za svoja prirodna i ljudska prava, još žalosniji od tijela bez kostiju.

U ovoj fazi razvoja, kada i teoretski proširuju svoju borbu za političke slobode u borbu protiv hegemonije mađarskih vladajućih klasa, socijalisti nastoje, da strogo razgraniče svoje shvaćanje nacionalnog pitanja od buržoaskog, ističući, da domaća buržoazija želi samo zamijeniti eksploataciju radnika sa strane tuđe buržoazije svojom vlastitom, dok radnici povezuju nacionalno oslobođenje s oslobođenjem proletarijata.⁸³

U vezi s jednom frankovačkom akcijom za ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije 1899, koju Koalirana opozicija i socijalisti odbijaju kao demagošku, socijalisti također izjavljuju, da su prijatelji sjedinjenja. Težnja jednog naroda, koji je rascjepkan u više dijelova i po različitim državama, za sjedinjenjem najplemenitija je i najpravednija, izjavljuje »Sloboda«. Ali zasada, dok je u austrijskom dijelu Monarhije ustavni život slobodniji negoli u ugarskom, Hrvatska nema što da pruži Dalmaciji. Uostalom, o ujedinjenju odlučuju Beč i Pešta. Stoga je prvi uvjet sjedinjenja opće pravo glasa.⁸⁴

Cjelovito stanovište socijalista prema nacionalnom pitanju, kako se ono formiralo u drugoj polovici 90-ih godina, najbolje ilustrira serija članaka u »Slobodi« 1901, povodom nepovoljnog odgovora mađarskoga kraljevinskog odbora na hrvatski prijedlog o obnovi financijske nagodbe. U člancima se ističe važnost nacionalnog pitanja za radnike, a naročito financijska samostalnost Hrvatske, iako se nacionalni princip smatra zastarjelim u odnosu na internacionalni. »Sloboda« ističe, da ne želi pisati šovinistički, t. j. ne će da ustane protiv mađarskog proletarijata, već samo protiv mađarskih vladajućih klasa, koje indirektno, preko svojih predstavnika u Hrvatskoj, eksploatiraju hrvatski proletarijat. Ali socijalisti znaju, da »Ugarska uzima posao i zaradu našeg proletarca, pak ga daje svojim«. Na željeznici i u »zajedničkim« uredima u Hrvatskoj zaposlen je mađarski proletarijat, dok hrvatski bježi u Ameriku. »Tome nije kriv magjarski narod, koji te iste blagodati ugarskog kapitala osjeća, premda u nješto blažijoj mjeri.« Uzrok bijede u Hrvatskoj je napredak mađarskog kapitala, kaže »Sloboda«. »I ugarska industrija mora imati svoja tržišta, svoje kolonije, a to smo mi u Hrvatskoj i Slavoniji. Sasvim je naravno, da se magjarski buržoazi, kapitalisti, industrijalci i novčari neće brinuti pod pomoći naš gospodarski napredak, nego će nastojati smetati mu na svakom koraku.«

Stoga autonomni prihodi Hrvatske nisu dovoljni ni za pokriće troškova za uzdržavanje birokracije. Povrede su nagodbe na dnevnom redu, ali bi opozicija morala barem nastojati da iskoristi njene dobre strane. To je shvaćanje karakteristično za oportunističku »realističnu« politiku. »Sloboda« optužuje hrvatsku buržoaziju za nedosljednost u nacionalnom pitanju. Ona je pustila iz ruku financije, ona iz svojih klasnih razloga ne ustaje dovoljno oštro protiv

⁸³ Sloboda 15/26. VIII. 1897 (Nacijonalizam i kozmopolitizam), 21/25. XI. 1897 (Nacijonalizam...; Pisac članka je vjerojatno Kristan), 3/10. II. 1898 (Odnarodivnjenje), 13/14. VII. 1898 (Što je domovina?), 21/10. XI. 1898 (O domoljublju), 13/13. VII. 1899 (O narodnosti), 21/9. XI. 1899 (Nešto o patriotizmu i rodoljublju).

⁸⁴ Sloboda 20/26. X. 1899 (Rieč o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom), 3/19. II. 1899 (Malo humbuga iz sabora), 19/12. X. 1899 (Nove vrsti zaslepljivanja), Hrvatsko pravo 1181/12. X. 1899 (Socijalisti i sjedinjenje Dalmacije), Sab. 1897—1901 II/2, 83. sjedn. 20. XII. 1898.

trošenja narodnog novca za potrebe mađarskog kapitala. »I tako nam se naše građanske stranke ukazuju kao podpuno nesposobne kako za razumievanje našeg položaja tako i za naći iz njega izlaska.« »Sloboda« zaključuje:

»Ta ista naša buržoazija sada treba narod, neisključivši ni proletarijat, da joj pomogne do ekonomske premoći, a kada bi jednom i ovu postigla, e tada bi također narod obrisala preko zuba i za sebe opet zadržala cielu tu premoć... Naprotiv mi tražimo najširu autonomiju, ne za obnovu starog hrvatskog kraljevstva niti da bi iz domaćeg budžeta obilno podpomagali i subvencionirali kapitali tička poduzeća, nego da bi se što prije postigao materijalni, moralni i socijalni preporod klase koja radi i privređuje, da bi se postavila u onu kolotečinu i naša domovina, kamo je vodi prirodni razvitak kulture i čovječanstva. Neka bi se i kod nas jednom povelala rieč, kako će se zaštititi tišuće i tisuće obitelji radećeg naroda od besposlice, gladi, biede, neznanja, gluposti, šovinizma, fanatizma i golotinje. Neka bi se državna vlast upravljala prema interesu sviju državljana, a ne samo prema interesu buržoazije i kapitalista. Iz tih razloga mi tražimo autonomiju, iz razloga nužde i potrebe radnog naroda Hrvatske i Slavonije. Socijalna demokracija neće se nikada angažirati, da se bori za pridizanje domaćih kapitalista proti stranim, da ovi isti domaći kapitalisti radni narod Hrvatske tako isto izrabljuju, kao i strani kapitalisti. Taj engagement prepuštamo nacionalnim, vjerskim i antisemitskim »radničkim« strankama, jer one žive iz kapitalističkih džepova, pak su se dužne i boriti za kapitaliste. Socijalna demokracija živi u srcima izrabljivanih i potlačenih radnika, pak će se za njih i boriti.«⁸⁵

Prema tome, socijalisti su tokom 90-ih godina došli do saznanja, da je rješenje nacionalnog pitanja u životnom interesu proletarijata. Oni uočuju, da nacionalno pitanje mogu da riješe samo široki slojevi naroda. Stoga i njihova borba za demokratizaciju političkog života, t. j. za političku aktivizaciju narodnih masa putem propagande za opće pravo glasa, predstavlja značajni doprinos nacionalnoj borbi. Ali dalje od toga oni ne idu. Socijalna demokracija je u ekonomski zaostaloj Hrvatskoj slaba, ona se u datim uvjetima razvija u izrazito reformističku stranku, pa ne može ni nacionalno pitanje shvaćati i rješavati kao revolucionarno. Za takvo stanovište ne postoje uvjeti ni u Hrvatskoj — industrijski proletarijat ulazi u radnički pokret tek poslije 1903, niti djeluju u tom pravcu utjecaji velikih socijaldemokratskih stranaka, nje-mačke i austrijske. Već prije 1902, dakle, niču elementi, koji će postati izrazitiji tek jačanjem socijalne demokracije poslije 1903. Iako socijalisti shvaćaju nemoć i kolebljivost buržoazije prema hegemoniji mađarskih vladajućih klasa, kako smo vidjeli iz gornjeg članka, oni se ipak nadaju, da će se ona »pomladiti« demokratskim elementima, koji se pojavljuju krajem 90-ih godina. Ova tendencija socijalista postaje to očitija, što više jača utjecaj naprednjaka u redovima opozicije. Stoga vodstvo socijalne demokracije smatra svojim glavnim zadatkom, da potiče građanske stranke na borbu za političke slobode kao pred-uvjet za rješavanje nacionalnog pitanja. I pored negativnih iskustava i čestih sukoba s opozicijom, socijalisti ipak smatraju, da je buržoazija pozvana da to uradi, jer je proletarijat još slab, a zadatak je socijalne demokracije da joj pomaže osiguravajući joj podršku narodnih masa.

Praktični rad socijalista 1897—1902 sastoji se, kao i prije, u žestokoj borbi protiv Khuenova režima i agitaciji za opće pravo glasa. Korak po korak, izraštajući iz ilegalnih sindikata, socijalna demokracija osvaja natrag teren, koji je izgubila slomom 1897 i pored žestoke borbe s antisocijalističkim organizacija-

⁸⁵ Sloboda 5/7. III., 6/21. III., 7/4. IV. 1901 (Renuncij).

ma i progona režima. Zbog krize, u kojoj se nalazi, socijalna demokracija djeluje u tom razdoblju u manje više skućenom krugu, tako da ne može izvršiti veći utjecaj na šire slojeve naroda. God. 1902 je socijalistička organizacija u Zagrebu bila jednako jaka kao i prije 1897, dok u provinciju još nije uspjela prodrijeti. U proljeće 1902 proslavila je s ponosom desetgodišnjicu izlaženja »Slobode«, povezujući ovu svečanost s Jugoslavenskom socijalističkom konferencijom, na kojoj su sudjelovali predstavnici srpskih socijalista. Međutim, savez jugoslavenskih radničkih društava, o kojem se raspravljalo na konferenciji i u štampi, nije bio ostvaren zbog slabosti hrvatske i srpske socijalne demokracije te jugoslavenskih radničkih društava u inozemstvu.⁸⁶

Potkraj 1902 počinje nov uspon socijalne demokracije, tokom kojega će ona postati važan faktor u općedemokratskom otporu protiv režima, a prema tome i protiv hegemonije mađarskih vladajućih klasa.

*
* * *

U nas je rašireno mišljenje, da se hrvatska socijalna demokracija, kao »austromarksistička« stranka, odnosi prema nacionalnom pitanju kao isključivo kulturnom. Podaci navedeni u ovoj radnji ne govore u prilog takvom shvaćanju. Autonomija Hrvatske, njena financijska samostalnost, otpor protiv Khuenova režima kao eksponenta mađarskih vladajućih klasa, borba za utjecaj narodnih masa na politički život, djelatnost na selu, agitacija protiv hrvatskog i srpskog šovinizma — sve su to politička i ekonomska pitanja. Nacionalno pitanje kao kulturno pojavljuje se do 1902 u vezi s programom o kulturnom ujedinjenju južnih Slavena. Ova politika hrvatskih socijalista, koja se razlikuje od djelatnosti drugih austromarksističkih stranaka, nije posljedica subjektivnog držanja hrvatskih socijalista — vidjeli smo, da su oni bili nesigurni što se tiče teoretskog stava prema nacionalnom pitanju — nego specifičnog položaja Hrvatske u Austro-Ugarskoj.

Austromarksizam, koji postavlja nacionalno pitanje kao isključivo kulturno niče na terenu, na kojem su jezik i škola životna pitanja nacije. Da to uočimo, ne treba ići dalje od austrijskih dijelova Hrvatske. Politička historija Dalmacije koncentrirana je u drugoj polovici XIX. st. na tešku postepenu borbu za uvođenje hrvatskog jezika u urede i škole, za otvaranje novih hrvatskih škola, za uklanjanje talijanskog jezika kao službenog. Nad svakom novom hrvatskom školom likuje cijela Dalmacija. U Istri se bori hrvatska i slovenska nacija za svoj opstanak — opet prije svega na školskom terenu. Slovenci gube komad po komad svoga nacionalnog terena, koji osvajaju Nijemci. I njihova politika svodi se pretežno na borbu za jezik. Škole i jezik životno su nacionalno pitanje za Nijemce i Talijane u Tirolu, Čehe i Nijemce u Češkoj, Rumunje, Slovake i Srbe u Ugarskoj i t. d. Kulturna strana nacionalnog pitanja svuda je u prvom planu to više, što politiku vode uglavnom konzervativni političari, djelatnost kojih se iscrpljuje na kulturnom području, jer se malo ili nimalo ne bave ekonomskim i socijalnim pitanjima.

⁸⁶ Radničke novine 9/2. III., 11/16. III., 12/23. III. 1902 (Savez jugoslovenskih radničkih društava). Sloboda 4/13. II. 1902 (Bgd. 5. II. 1902; pisac je D. Tucović, 6/13. III. 1902 (Savez jugoslavenskih radničkih društava), 7/4. IV. 1902 (Naše slavlje); Radničke novine 12/23. III., 13/30. III. 1902 (Radnička svečanost u Zagrebu).

U Hrvatskoj je situacija drugačija. Hrvatski jezik postaje službeni još 1861. Nagodba to potvrđuje i daje Hrvatskoj autonomiju u kulturnim pitanjima. Prema tome, teoretski su riješena pitanja, za koja se u drugim dijelovima Monarhije još uvijek vodi žestoka borba. Istina je, dakako, da kulturna autonomija Hrvatske nije potpuna, jer ona pretpostavlja ekonomsku i političku samostalnost, koja joj je nagodbom oduzeta. Istina je nadalje, da mađarska vlada na svakom koraku krši nagodbu: mađarizacijom željeznica i škola, izazivanjem s nezakonitim mađarskim natpisima, grbovima i zastavama. Međutim, usporedimo li stanje u Hrvatskoj s naprijed navedenim zemljama Monarhije, moramo konstatirati, da pitanje nacionalne obrane, t. j. životno pitanje u Hrvatskoj, nisu jezik i škola — mađarizacija na kulturnom polju jedva da još ugrožava opstanak hrvatske nacije u vrijeme, kad socijalisti djeluju — nego je životno nacionalno pitanje Hrvatske politički pritisak eksponenata mađarske vlade i koncentracija cijele privrede u rukama mađarskih vladajućih klasa, t. j. kolonijalni položaj Hrvatske. Logično je stoga, da prilike u Hrvatskoj potiču socijaliste, da usmjere svoju pažnju na političku i ekonomsku, a ne samo na kulturnu stranu nacionalnog pitanja.

Položaj Hrvatske pruža uopće klasičan dokaz protiv austromarksističke teorije, koja smatra, da se nacionalno pitanje može riješiti samo kulturnom autonomijom. Slučaj Hrvatske pokazuje, kako buržoazija vladajuće nacije može dopustiti potlačenoj naciji kulturnu autonomiju, da bi tim lakše zadržala u svojim rukama sve političke i privredne pozicije. Iako je, kako smo već istakli, kulturna autonomija Hrvatske, ograničena, ona je ipak najrealnija, a sve je drugo manje više na papiru. Na podlozi ovih činjenica niče veliki problem hrvatskih socijalista, koji će doći do punog izražaja u predratnoj situaciji. S jedne strane, prilike u Hrvatskoj primoravaju socijaliste, da u vezi s borbom protiv hegemonije mađarskih vladajućih klasa pristupe nacionalnom pitanju kao političkom i ekonomskom — a s druge strane, oni znaju, da se nacionalno pitanje Hrvatske može tada riješiti tek u okviru, koji nacionalni problemi postavljaju u cijeloj Monarhiji. Kao reformisti, oni se u tom pogledu ne mogu založiti za nacionalno-revolucionarni program i u protivrječnosti sa svojom konkretnom političkom djelatnošću prihvaćaju austromarksistički program kulturne autonomije u okviru modernizirane i demokratizirane Austrije. Drugim riječima — oni dođuše probijaju okvir austromarksizma, ali se iz njega ne mogu potpuno osloboditi.

Zusammenfassung

Die vorliegende Untersuchung behandelt die Einstellung der Sozialdemokratischen Partei Kroatiens und Slawoniens zur nationalen Frage im Zeitraum von 1890 (der ersten Maifeier) bis 1902 (der jugoslawischen sozialistischen Konferenz in Zagreb). Zu dieser Zeit war die Sozialdemokratie noch ziemlich schwach, ohne Unterbrechung wirkte sie nur in Zagreb und zeitweilig auch in Osijek, Slawonien, Syrmien und Zagorien. Ihre nationale Politik durchläuft in ihrer Entwicklung zwei Phasen, die erste von 1890 bis 1897, d. h. bis zum vorläufigen Zusammenbruch der Partei unter dem Druck der Regierung Khuens, die zweite von 1897 bis 1902, als sich die Partei allmählich wieder erholte.

Während die serbische Bourgeoisie die Regierung Khuens unterstützte, stand die kroatische Opposition in den 90-er Jahren auf dem Standpunkt des Staatsrechtes, auf Grund dessen sie die nationale Frage mit ihrem eigenem Klasseninteresse identifizierte. Sie unternahm keinen Versuch, die Volksmassen in den Nationalkampf einzubeziehen. Im Gegenteil, sie wollte alle akuten sozialen und wirtschaftlichen Fragen, die das Volk bedrückten, bis zur Zeit der Befreiung und Vereinigung Kroatiens zurückstellen. Damit isolierte sie sich selbst und schwächte ihren eigenen Widerstand gegen die Hegemonie der ungarischen herrschenden Klassen. Die Sozialisten konnten sich mit einer solchen Nationalpolitik nicht einverstanden erklären. Ihr Hauptproblem war nun: entweder sich auch gegen das Ziel der staatsrechtlichen Politik, die Befreiung und Vereinigung Kroatiens, gleichgültig zu verhalten — mit anderen Worten das Kind mit dem Bade auszuschütten — oder nur die Mittel dieser konservativen Politik zu verwerfen und der nationalen Frage einen neuen, alle sozialen Schichten umfassenden demokratischen Inhalt zu geben. Das Schwanken zwischen diesen beiden Extremen ist charakteristisch für die Einstellung der kroatischen Sozialdemokratie zur nationalen Frage bis zum Jahre 1897. Obwohl theoretisch unsicher, beteiligten sich die Sozialisten in der Praxis am allgemeinen nationalen Widerstand mit ihrem heftigen und harten Kampf gegen die absolutistische Regierung des Banus Khuen. Durch die sozialistische Propaganda für das allgemeine Wahlrecht und andere demokratische Freiheiten wurden auch breite Volksmassen für diesen Kampf gewonnen. Als Beitrag der Sozialisten zum nationalen Widerstand muss besonders ihr Wirken unter den Bauern hervorgehoben werden.

Die Sozialisten wandten sich scharf gegen den Konflikt zwischen dem chauvinistischen kroatischen und serbischen Bürgertum und vertraten die jugoslawische Idee. Diese Idee enthält in kultureller Hinsicht Elemente des integralen Jugoslawentums, die sowohl in der Ansicht, dass die Südslawen eine Nation seien, wie auch in der »illyrischen« Auffassung der Notwendigkeit ihrer kulturellen Einheit zum Ausdruck kommen. Jedoch die Auffassung der Sozialisten enthielt auch Elemente, die einer solchen jugoslawischen Idee widersprechen. Die Überzeugung, dass die Südslawen ein Volk seien, muss vor allem als Reaktion gegen die chauvinistische kroatische und serbische Bourgeoisie betrachtet werden. Die »internationalen« Sozialisten verurteilten die Übermacht eines Volkes über das andere, d. h. des kroatischen über das serbische und umgekehrt, und forderten freie Entwicklung für jedes Volk. Damit näherten sie sich allerdings der Auffassung, dass die Südslawen nicht ein Volk seien, weshalb sie auch die Föderation der Balkanvölker vorschlugen, die sich mit der Idee der Integration nicht in Einklang bringen lässt. Demzufolge war die jugoslawische Idee der Sozialisten in diesem Zeitraum nicht ganz klar. Jeden-

falls entwickelte sich aus der Tätigkeit der Sozialisten bis 1897 eine neue nationale Politik, die sich in derselben Zeit auch bei der Bourgeoisie als Reaktion gegen die unfruchtbare staatsrechtliche Politik bemerkbar machte.

Die Fortschrittliche Jugend, die 1897 auf der politischen Bühne erschien, vertrat ebenso wie die Sozialisten den Gedanken der kroatisch-serbischen Annäherung und teilte mit ihnen die Ansicht, dass die breiten Volksmassen in den Nationalkampf einbezogen werden müssten durch Demokratisierung des politischen Lebens und Bemühungen um eine Lösung ihrer akuten wirtschaftlichen und sozialen Fragen. Deshalb konnte die Fortschrittliche Jugend, obwohl sie die sozialistische Idee entschieden ablehnte, die Sozialisten in ihrem Kampf gegen die Regierung und die von der bürgerlichen Opposition gegründeten antisozialistischen Organisationen moralisch unterstützen, um so mehr, da sie sich vergewissern konnte, dass die Sozialdemokratie nicht revolutionär sondern reformistisch war.

In den Verhältnissen der nationalen Unterdrückung entwickelten sich aber auch gemeinsame Interessen der Opposition und der Sozialisten. Einerseits war das kroatische Bürgertum in seinem Widerstand gegen die ungarische Hegemonie auf die Unterstützung der Volksmassen angewiesen, andererseits fürchtete es eine allgemeine demokratische Bewegung, die seine immerhin schwachen wirtschaftlichen und politischen Grundlagen gefährden könnte. Dies zeigte sich in bezug auf die Sozialdemokratie darin, dass die Opposition einerseits die Sozialisten als nationale Schädlinge beschimpfte und es in Ordnung fand, dass die Regierung sie wie Missetäter behandelte, andererseits aber bereit war, mit ihnen in einzelnen politischen Situationen zusammenzugehen. Die Sozialisten waren einer Unterstützung der Opposition auch nicht abgeneigt, falls diese sich bereit zeigen sollte, sich für die demokratischen Freiheiten einzusetzen und von ihrer engen staatsrechtlichen Politik abzuweichen.

In der politischen Situation nach 1897 wurden sich die Sozialisten vollauf der Tatsache bewusst, dass die Lösung der nationalen Frage für das Proletariat Kroatiens von Lebenswichtigkeit sei, und sie erweiterten ihren Kampf gegen die Regierung Khuens auch theoretisch zum Kampf gegen die Hegemonie der ungarischen herrschenden Klassen.

Diese Arbeit versucht ausserdem zu beweisen, dass die kroatische Sozialdemokratie die nationale Frage durchaus nicht als eine ausschliesslich kulturelle, sondern vor allem als eine politische und wirtschaftliche Frage betrachtete. Die Ursache des Unterschiedes zwischen der kroatischen Sozialdemokratie und anderen austro-marxistischen Parteien liegt in der besonderen Lage jenes Teils von Kroatien, der sich unter ungarischer Herrschaft befand. Nicht die Sprache und die Schule waren hier, wie in den anderen Ländern der Monarchie und auch den kroatischen Ländern die unter österreichischer Herrschaft standen, das grösste Problem der nationalen Selbstbehauptung. Die kroatisch-serbische Sprache war schon seit 1861 Amtssprache. Die Offensive der Magyarisierung auf kulturellem Gebiet konnte damals, als die Sozialisten auftraten, kaum mehr die Existenz der kroatischen Nation gefährden. Die nationale Lebensfrage Kroatiens war seine koloniale Lage, die in seiner Zerstückelung, im politischen Druck der Exponenten der ungarischen Regierung sowie in der Konzentration der Wirtschaft in den Händen der herrschenden Klassen Ungarns zum Ausdruck kam. Daher wurden auch die Sozialisten durch die spezifischen Verhältnisse dazu gedrängt, sich intensiv mit der nationalen Frage auf politischem und wirtschaftlichen Gebiete zu befassen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB